

319994

1
1997

36

Ókortudományi Értesítő

I. évfolyam 1.szám

Főszerkesztő:

Németh György

Szerkesztők:

Lőrincz Ádám
Horváth András

Debrecen
1997

A kiadvány az Ókortudományi Társaság erkölcsi támogatásával jelent meg.

A kiadást az OTKA TO 14761 pályázata tette lehetővé.

Felelős Kiadó A Kossuth Lajos Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékének vezetője.

Címeink:

Németh György
ELTE BTK Ókori Történeti Tanszék
1364 Budapest Pf 107
GNEMETH@ISIS.ELTE.HU

KLTE Ókortörténeti Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1.
GYNEMETH@TIGRIS.KLTE.HU

Lőrincz Ádám
LORINCZ@OSIRIS.ELTE.HU

Fotókész anyagról a nyomdai kivitelezést végezte:
9723048 AKAPRINT Kft. F. v.: Lajtai Ferenc

LECTORI SALUTEM!

Olyan szegények vagyunk, hogy azt sem tudjuk, milyen gazdagok vagyunk. A magyarországi ókortudomány, mint a legtöbb bölcsészdiszciplína, krónikus pénzhiányban szenved. Az utóbbi évtizedek nem kedveztek az utánpótlásnevelésnek, az egyetemek pénzügyi helyzete pedig nem teszi lehetővé, hogy nagyobb számban kössenek tehetséges fiatalokat ösztöndíjasként és tanársegédként az ókortudományi tanszékekhez. Az ókortudomány publikációs orgánumai közül többen elsorvadtak, hogy csak néhány példát említsek, évek óta nem jelent meg az OIKUMENE, a HOMONOIA, az ELTE BTK Annales, Sectio Classica-ja és Sectio Historica-ja, az Apollo Könyvtár tetszhalálát az utóbbi években pedig csupán egyetlen könyv törte meg (Maróti Egon: Delphoi és a Pythia sportversenyei. Apollo Könyvtár 17. Budapest, 1995). Mindezek alapján azt hihetnénk, a magyar ókortudomány visszaszorult az egyetlen magyar és néhány idegen nyelvű folyóirat cikkeibe, és valóságos ünnep, ha egy-egy ókori tárgyú könyv megjelenik. Ez azonban, szerencsére, nem így van. A nagyobb és kisebb kiadók változatlanul megjelentetnek fordításokat az ókori klasszikusok műveiből, sőt tanulmánykötetek is napvilágot láttak. Az utóbbi években indult meg a Magyar Ókortudományi Konferenciák sorozata (eddig hármat rendeztek meg, az elsőt Visegrádon, a másodikat Zamárdin és a harmadikat 1997-ben, Szegeden). Több egyetem rendezett magyar és nemzetközi tudományos tanácskozásokat, és ezek egy részének anyaga meg is jelent. Az egyetemek a profi kiadók lanyhuló érdeklődésére saját kiadványok megjelentetésével reagáltak. E kiadványok, olykor szerényebb külsővel, alacsony példányszámban, pályázati pénzekből készültek. Országos terjesztésük megoldatlan, hiszen a tanszékek feladata nem lehet a könyv- és folyóiratterjesztés. Sajnos e kiadványok egy része ismeretlen marad a hazai szakmai közvélemény előtt is. E problémákat egyetlen orgánum, a most első számával beköszönő lap, az Ókortudományi Értesítő (javasolt rövidítése OKÉ) természetesen nem tudja megoldani, de enyhíteni talán képes lesz.

Lapunkat minden ókortudománnyal foglalkozó egyetemi és főiskolai tanszék térítésmentesen megkapja. Az OKÉ célja, hogy aktuális információkkal lássa el hazai ókortudományunk képviselőit. Tervezett rovatai (amelyeket a kollégák igényei szerint újabbakkal is kiegészítenénk) ismertetik az ókortudomány területén az elmúlt időszakban született doktori disszertációkat, díjnyertes OTDK-dolgozatokat és kiadványokat. Ugyancsak hírt adnánk az ókortudományi konferenciákról és kiállításokról. Szívesen tesszük közzé konferenciák, emlékkönyvek és más kiadványok szervezőinek, szerkesztőinek felhívásait, közleményeit. Szeretnénk, ha évente legalább kétszer megjelenhetnénk, és aktuális híradásainkkal szorosabbá fűznénk a kapcsolatot az ókortudomány egyes területeit művelő tanszékek között, bemutatkozási lehetőséget nyújthatnánk fiatal kollégáinknak, beszámolhatnánk folyamatban lévő vagy éppen lezárult kutatási programokról, frissen megjelent egyetemi kiadványokról, és mindarról, ami a hazai ókortudomány életében fontos. Ehhez kérjük minden olvasónk, kollégánk segítségét. Szeretnénk, ha a lapot maguk az olvasók írnák. Kérjük, juttassák el hozzánk mindazokat az információkat, amelyeket szeretnénk megosztani a szakmai nyilvánossággal. Különösen fontosnak tartanánk, ha minden ókortudományi doktori disszertáció rövid, legfeljebb 6 gépelt oldalas tartalmi foglalatát közzétehetnénk. Kérjük tehát a disszertációk íróit, és a témavezetőket, hogy juttassák el hozzánk e rövid önrecenziókat. Terveink között szerepel, hogy az OKÉ teljes anyagát közzéteesszük az Interneten is, de a hagyományos terjesztésről sem szeretnénk lemondani.

Reméljük, szerény kiadványunk segíteni fog benne, hogy bizonyíthassuk, szegénységünk ellenére milyen gazdagok vagyunk.

Németh György

UTÁNPÓTLÁS

E rovatunkban az 1997. évi Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjnyertes dolgozatainak összefoglalásait közöljük az ókortörténet és filológia tárgyköréből. Terjedelmi okok miatt a dolgozatok itt rövidített, gyakran vázlatos formában jelennek meg.

K. Horváth Zsolt

Érvényesülési stratégiák egy családtörténet tükrében

Az uruki Dabibi-archívum prosopografikus vizsgálata¹

Előadásomban² egy - az újbabiloni korban és a korai perzsa időszakban - Uruk városában élt család, a Dabibi család életét, ill. a család egy ágának életútját és érvényesülési stratégiáit szeretném bemutatni, általam feldolgozott ékirásos források alapján. Előadásom és benyújtott dolgozatom célja, hogy bizonyos társadalomtörténeti folyamatokat - gondolok itt leginkább az egyéni érvényesülés és a kollektív - jelen esetben családi - életút viszonyaira, egymást nemcsak befolyásoló, hanem *feltételező* tényezőire világítsak rá. Noha dolgozatom kezdetben kifejezetten filológiai vizsgálódásként indult, hisz alapvető célom az volt, hogy az első évezredben Mezopotámiában élt Dabibi névvel illetett személyeket, pontosabban a róluk fennmaradt szövegeket felkutassam, átírom és magyarra fordítsam, az anyaggyűjtés során alakult ki az a benyomásom, hogy ez esetben egy olyan - a társadalomtörténetírásból is jól ismert - folyamatról van szó, melynek lényege röviden, hogy egy adott közösség tagjai egymást bizonyos esetekben előnyös helyzetbe hozzák. Itt, mint a későbbiekben adatokkal alátámasztva bemutatom, egy igen előkelő állás, az uruki Eanna szentély *šatammu* tisztsége "öröklődik" apáról fiúra, s ezzel a Dabibi család a város akkori legelőkelőbbnek nevezhető familiái közé küzdötte magát. Ebben az értelemben munkám részben *elitkutatás*, hisz a város krémjéhez tartozó csoport, jelen esetben egy család attitűdjeit vizsgálja. Célom azonban nem elsősorban az elit foglalkozási, társadalmi rétegzettségének bemutatása, hanem egy család az így kialakult városi hierarchiában való érvényesülési módozatainak, a személyes- és csoportkarrier összefüggéseinek és kialakulásának története ill. ennek leképezése. Írásom első része azonban hangsúlyozottan filológiai természetű, hisz a kutatás során a család eredetének vizsgálatakor nagy hasznát vettem e nyelvi jellegű feltárásnak és ebből is bizonyos történeti következtetéseket tudtam levonni.

E munka megvalósításához, mint részben már utaltam rá, elsődlegesen a Dabibi névvel illetett személyek, s itt tudatosan nem használom a család szót, tehát e személyekről szóló ékirásos források, melyek nagy többsége jogi ill. gazdasági szöveg, okmány, összegyűjtése, értelmezése és rendszerezése. Itt azonban egy problémára bukkantam, mely kérdés formájában így fogalmazható meg egyszerűen: *bizonyosan egy családhoz tartozónak tarthatjuk-e az azonos ún. ősnévvel illetett személyeket?*

Elöljáróban annyit kell elmondanom, hogy az újbabiloni korban az ékirásos jogi és gazdasági szövegekben háromgenerációs leszármaztatást alkalmaztak, azaz X, aki Y fia, Z leszármazottja, vagy akkádul egy konkrét példán bemutatva: *Nabû-mukîn-zêr apilšu ša*

1 Jelen írás az 1997. március 25-27. között Miskolcon megrendezett Országos Tudományos Diákköri Konferencián megtartott előadásom szerkesztett változata. Az eredeti, teljes változat átnézéséért, kritikai észrevételekért témavezető tanáromnak, Vargyas Péternek tartozom köszönettel.

2 Az itt közölt, erősen lerövidített írás terjedelmi okok miatt természetesen nem tartalmazza az eredeti változat hivatkozásait, lábjegyzeteit, szakirodalmi apparátusát, prosopografikus mutatóit valamint az általam készített családfákat sem.

Nadinu apil Dabibi. Itt az eredeti szöveg mindkét esetben az *apil*, nominativusban *aplu*, azaz fiú szót használja, míg én ezt fordításban először valóban fiának, majd leszarmazottjának értelmeztem. Nos, felmerülhet a kérdés miért? E probléma sokáig vita tárgya volt a szakirodalomban, azonban Arthur Ungnad tanulmánya óta tudjuk, hogy a harmadik név nem az apa apját, azaz a nagyapát jelenti, hanem ez egy ősi, gyakran felvett név, mellyel könnyebben különböztették meg egymást a családok, funkcionálisan a mai értelemben vett vezetéknevhez hasonló. Nos, itt kell visszatérnünk az előbb feltett kérdéshez: ha ez a név gyakran felvett név, akkor az általa megjelölt személyek *feltétlenül* egy familiáris közösségbe tartoznak-e? Forrásaim erre egyértelmű *nemmel* feleltek, hiszen az első szöveg, melyben említést tesznek a Dabibiekről Kr.e. 1094-ből származik (szemben egyébként a szakirodalom által eddig ismert Kr.e. 775-ös dátumtól), míg az utolsó Kr.e. 187. július 19-re datálható. Könnyen kiszámíthatjuk, hogy e két időpont között 907 esztendő telt el, így elképzelhetetlennek tartom, hogy egy család, lett légyen az akár ún. *extended family*, azaz *kiterjedt család* kilenc évszázadon keresztül, ráadásul egymástól messze fekvő városokban fennmaradjon és egy családi közösséget alkosson. Ezenfelül vitathatatlan tény, hogy az első évezred első felében, több mint 300 éven keresztül egyetlen forrás sem említi nevüket. Így azt hiszem non-szensz lenne fenntartani azt az álláspontot, hogy az egy ősi névvel illetett személyek, helytől és időtől függetlenül egy családba tartoztak.

Noha álláspontom közvetlen forrásokkal alátámasztani nem tudom, ám vélelmezem, hogy a Dabibi családnál, hasonlóan a Sîn-liqi-uninni familiához, a következő eset forog fenn: a 8. sz. elején felbukkanó familia felveszi egy több, mint 300 évvel ezelőtt élt személy nevét, aki abban az időben - sajnos ismeretlen okok miatt - nagy tiszteletnek örvendett. Így teremtenek a múltból "idolt" maguknak az újbabiloni kori Dabibiek, s alapozzák meg ezzel a család autoritását. Egyébként hasonlóan a fentebb már említett Sîn-liqi-uninni családhoz, feltehetően szintén irodalmi tevékenység miatt övezte tekintély az ő-Dabibit, hisz a későbbiekben az ő nevét felvevő család nem egy irnok-papot adott, gondoljunk itt csak a legismertebbre Kabtilāni-Mardukra, akit az ún. Erra-eposz szerzőjeként ismerhetünk.

Dolgozatom során a Dabibivel, mint névvel is foglalkoztam. A névadások struktúrájával foglalkozó szakkönyvek állítják, hogy az újbabiloni családok jórésze kaššu eredetű, mivel nevüknek csak és kizárólag kaššu nyelvű etimológiája van. (Pl. a *Kuri* ősi név, mely kaššulul 'pásztor'-t jelent.) Így én is e nyomon indultam el, főként miután az általam megtalált legelső (értsd: legrégebb) Dabibi szöveghely is posztkaššu környezetre utalt. Ám a szótárak és jellisták segítségével lefolytatott kutatás nem kecsegtetett efféle eredménnyel. Így a szakirodalommal egyetértésben arra a következtetésre jutottam, hogy az újbabiloni kori Dabibi név kronológiailag valóban a posztkaššu korból származik, ám véleményem szerint bizonyos, hogy akkád nyelvi környezetben alakult ki, hisz csak és kizárólag így etimologizálható. Stamm, német nyelvész szerint e név a teoforikus tartlamú *Šamaš-da-bi-bi-i-ni-ri* v. *Nusku-da-bi-bi*, magyarul: "Ó-Šamaš-öld-meg-ellenfelem" ill. "Ó-Nusku-képviselő-ügyemet!" nevek lerövidült formája. Forrásaim alátámasztani látszanak e hipotézist, hiszen a 8. századtól folyamatosan ritkulnak ezek az összetett előfordulások, s egyre inkább megkülönböztető, ősi névként tűnnek csak fel a szövegekben.

E néhány bevezető, filologizáló gondolat után, tekintsük át a feltárt forrásokból kiszűrhető társadalomtörténeti következtetéseimet.

Elöljáróban annyit szertenék még elmondani, hogy dolgozatom II. fejezete az uruki Eanna szentély adminisztratív, "világi" vezetőinek tevékenységi körét ill. hierarchiáját mutatja be. Előadásomban azonban csak két a - család szempontjából - fontos posztot, a šatammut és az irnokot emelem ki.

A šatammut világi jellegű papként tudnám legegyszerűbben definiálni, a szentély

adminisztratív tanácsának második embere volt a *qēpu* után. Feladatköre az Eanna ügy gazdasági, mint adminisztratív-szellemi életének megszervezése, irányítása, így nyugodtan állíthatjuk, hogy a szentély, s a tőle függő igen nagy számú embertömeg felett rendelkező, nagyon befolyásos személy lehetett. A šatammu - mint azt Mariano San Nicolò kutatásai kimutatták - általában Uruk legbefolyásosabb családjai közül került ki, úgy is mondhatnánk, hogy e tiszttel viselése az anyagi természetű gazdagság mellett emblematisztikus jellegű volt, a státuszszimbólum szerepét töltötte be, így megszerzése igen nagy formális és informális tekintélyt biztosított nemcsak viselőjének, hanem annak egész családjának is.

Szintén jelentős, habár hatalommal nem bíró állásnak határozhatjuk meg az írnoiki tisztelet is. Noha az irodalmi hagyomány már a šumer kortól fogva magasztalja az írnoiki pályát, ld. *A tábla házána fia* c. šumer nyelvű elbeszélést, a gazdasági szövegek - Vargyas Péter egyik tanulmánya szerint - azt mutatják, hogy egy írnoik fizetése és fejadagja kevesebb volt, mint egy felügyelete alá rendelt kétkezi munkás bére. Nos, akkor felmerülhet a kérdés mégis milyen jellegű előnyökkel járt az Eanna szentély - hangsúlyozottan - *egyik* írnoikának lenni? Forrásaim vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy az Eanna szentély szervezetében lévő egyes írnoikok csak rövid ideig gyakorolják e tisztelet és nem egyszer gyorsan továbblépnek a hierarchiában, míg mások életük végéig megmaradnak e pályán. Nos, az egyéni, úgy értem személyiségi, mentalitásbeli különbségekkel források híján sajnos nem állt módomban foglalkozni, ám azt a megfigyelést tettem, hogy a befolyásos családhoz tartozó írnoikok rendszerint továbblépnek, míg a kevésbé reprezentatív familiák leszármazottjai nem tudnak kitörni e keretek közül. Összegzőképpen az írnoiki pályáról annyit jegyezhetünk meg, hogy nem elsősorban anyagi jellegű előnyei és nem is gyakorlati hatalmánál fogva volt kedvelt állás, hanem informális jellegű befolyása miatt. Kedvező - családi, személyiségi - konstelláció esetén, e foglalkozás kitűnő "ugródeszkát" jelenthetett a további templomi karrier felé.

Nézzük tehát most már részleteiben az uruki Dabibi család tagjai által befutott pályaképeket, főként az ún. első ág forrásainak³ tükrében, választ keresve ezzel a címben kitűzött célra. Az uruki Dabibi család a szövegekben megjelenő 28 tagjával és az egy ágon belüli négy generációval Ignace J. Gelb terminológiája szerint mindenképpen *extended family*nek, vagyis *kiterjedt családnak* tekintendő. (A család női tagjairól semmit sem tudunk a források szűkszavúsága miatt.) Ezen belül a *klán típusú* szerveződési szinten definiálhatjuk e familiát, azaz "olyan család v. személyek csoportja, akik egy elképzelt vagy valaha létezett ősrre vezetik vissza eredetüket." E kérdéskört az idoleremtés révén megteremtett autoritás-probléma kapcsán részben már tárgyaltam.

A család ún. első ágának alapítójáról Bēl-šuma-iškunról sajnos semmit sem tudunk, mivel ő a forrásokon csak apaként szerepel. Ez csak annyiban problematikus, hogy nem tudjuk meghatározni a család karrierjének kezdetét, nem tudjuk, hogy Bēl-šuma-iškun mennyiben és hogyan befolyásolta, alakította fia pályafutását. Jóval több információnk van azonban a második nemzedékről. A forrásokban legelsőnek megjelenő, s ezért legidősebbnek tartott személy, Marduk-šakin-šumi, aki először írnoikként működik, majd három év múlva, a család életében először megszerzi a šatammu tisztelet. Ezzel egy időben tűnik fel a szövegekben öccse, a későbbi "dinasztiaalapító" Nabû-nādin-šumi, mint írnoik. Itt érhetjük először tetten azt a tendenciát, hogy a család egyes tagjai előnyös helyzetbe hozzák hozzátartozóikat. E generációból az öt testvér közül négy írnoiki pályára került, s ebből kettő tudott továbblépni a šatammu tisztségig. Felvetődik a kérdés miért csak kettő és miért pont ők ketten. Nos, a

3 Szintén terjedelmi okok miatt nem kerülhettek ide az uruki Dabibiek különböző ágairól készített családfák.

válasz viszonylag könnyű ez esetben, elég ha futó pillantást vetünk a családfákra. Marduk-šakin-šumi csak rövid öt esztedeig tölti be e magas funkciót és utána, több, mint valószínű halála miatt, eltűnik a forrásokból. Ezután legidősebb öccse, Nabû-nādin-šumi veszi át e tisztet, aki adataink szerint viszonylag magas kort élhetett meg, s azért sem adta, adhatta fivéreinek e posztot, mivel rendelkezett fiúgyermekkel, szemben testvéreivel. Itt ragdhatjuk meg azt a momentumot, mikor az egyéni érvényesülés összefügg a család karrierstratégiájával. Egyértelmű, hogy hosszú távon a fiúgyermekek vihetik és érvényesíthetik tovább a család érdekeit, s ezért van az, hogy bár két írónoki pályán lévő testvére van Nabû-nādin-šuminak, a šatammu tisztséget fia "öröklí", míg testvérei megmaradnak életük végéig írónoknak. Itt természetesen nem egy kodifikált, normatív öröklési rendről van szó, hanem épp egy informális rendszerről, amelyet a család érdeke teremtett meg és a család befolyása érvényesített. Hasonló példát láthatunk Nabû-nādin-šumi fia, Nabû-mukîn-zēr esetében is. Igen rövid ideig, három esztendőn át volt csak az Eanna šatammuja, s utána fia Nidinti-Bēl kapta meg állását. Érdekes tendencia, hogy a harmadik generáció tagjai már nem járják be apjuk életútját, azaz nem az írónoki munka felől emelkednek a ranglétrán, hanem egyenesen átveszik a šatammuságot. Nidinti-Bēl szintén rövid ideig, négy esztendőn át gyakorolja hivatását és mivel fiú utód nélkül halt meg, így nagybátyja Nabû-mukîn-apli veszi át helyét. Ő - dacára annak, hogy viszonylag idősen kaphatta meg tisztét - 12 éven át vezeti az Eanna gazdasági szervezetét, a család legjobban dokumentált alakja, 128 szöveg kapcsolódik nevéhez, így egyszersmind azt is megkockáztathatjuk, hogy a család leginvenciózusabb, legtehetségesebb tagja. Noha a szövegekben már korábban feltűnik, a táblákon *mār banī*-ként, vagy tanúként jelenik meg. Ez a személyes érvényesülés egy sajátos módozata, hisz a kutatók kimutatták, hogy a tanúlistákon megjelenő személyek a város elitjéhez tartoztak, míg a *mār banī* kifejezés, melynek pontos értelmezése egyébként a mai napig homályos, sokaig a helyi notabilitást, a nemeseket jelentette. Noha ez az interpretáció Martha Roth tanulmányai óta kérdéses, vélelmezhetjük, hogy a *mār banī* is valamilyen jelentős helyi autoritást képezett a mezopotámiai társadalom szövetében. Azt, hogy a család milyen bázist jelentett, milyen mértékben befolyásolta tagjainak karrierjét, arra legjobb példa Nabû-mukîn-apli fia, Itti-Marduk-balātu esete. Ő szinte igazodva a régebbi családi tradícióhoz, szintén írónokként kezdte pályáját, ám meglepő módon kevés forráson szerepel. Apja hivatali ideje alatt még inkább feltűnik írónokként, ám apja - aki egyben a család utolsó komoly befolyással rendelkező tagja volt - halála után csak egyszer tűnik fel egy forráson. Itt egy kihalóban lévő család utolsó tagjával van dolgunk, aki miután már nem állt mögötte a közösség támogató ereje, eltűnt a forrásokból, eltűnt az érdeklődő kutató szeme elől. S valóban, Itti-Marduk-balātu személyében az utolsó uruki Dabibi családtag is a homályba vész, s noha mint korábban már említettem, a Dabibi név alatt léteztek még személyek egészen a második századig, őket - a fentebb már tárgyalt okok folytán - történeti, szociológiai értelemben nem tekintem e család tagjainak.

A család másik két ága, épp azt példázza jól, hogy egy azonos városban, Urukban és azonos időben, tehát az újbabiloni kor végén ill. a korai perzsa időszak elején élt, szakkifejezéssel élve *klán* különböző ágai egymással mennyire nem kommunikáltak. A két ág tagjai szinte alig fordulnak elő azonos szövegekben, s az a karrierstratégia melyet előadásomban az első ág tagjaira érvényesítettem, a második és harmadik ág szereplőire nem vagy csak esetlegesen érvényes. Az első ág prominens személyiségei nemhogy elősegítették volna rokonaik pályafutását, véleményem szerint inkább kizárták őket, így a két ág közötti konkurrencia a jellemző. Lušī-ana-nūr-Marduk, akinek életútja példátlanul hosszú ideig, 27 esztendőn át követhető, írónokként is mindössze két szövegen tűnik fel, ennél magasabb rangban sohasem, noha kapcsolatban kellett, hogy álljon az első ág vezető beosztású

személyeivel. Itt látható, hogy a szorosabb értelemben vett, ún. *neutrális család* mennyiben determinálja tagjainak pályaképét, ha ez egyszersmind vezető tisztséggel is jár, s mennyiben szorítja ki a szintén klánhoz tartozó, ám rivális ág személyeinek körét.

A dolgozatomban proszopografikus - azaz a család kollektív életútját az eltelt idő és a családtagok által bejárt karrier viszonyában vizsgáló - módszerrel azt mutattam ki, hogy az uruki Dabibi klán - mely 28 tagot számlál - a róla fennmaradt kb. 250 táblával, s a történeti értelemben vett értelmiségi életstratégiájával jóval nagyobb reprezentációt tudott magának szerezni, mint pl. a hasonló nagyságú Nanâ-iddin család. Ez utóbbi, 34 tagú familia rabszolgakereskedelemmel ill. datolyatermesztéssel és -árúsítással foglalkozott, s az archívumuk, Timothy Doty amerikai kutató állítása szerint, 25 táblát számlál. Ezzel, az egyébként esetleges választással arra próbáltam rámutatni, hogy egy igen nagy befolyással rendelkező, a templomi vezetésben vezető szerepet játszó család, mint az általam vizsgált Dabibiek, kevesebb taggal, nagyságrendekkel nagyobb reprezentációt szereztek, mint egy ugyanabban a városban, noha más időszakban élő kereskedőcsalád.

Célom az volt, hogy az előadásomban és dolgozatomban bemutatott proszopografikus vizsgálódások megmutassák hogyan élt, hogyan élhetett egy család az újbabiloni kor végén, milyen élet- és családstratégiákat használtak fel fennmaradásukhoz és karrierjük építéséhez. Amennyiben ez sikerült tanulmányom elérte célját.

Horváth András

Vestigia Graecorum

Görög idézetek Suetonius császárelétrajzaiban

Suetonius császárelétrajzai más latin nyelvű, történeti forrásokhoz viszonyítva sok utalást tartalmaznak a görög világra vonatkozóan. Ugyancsak érdekes, hogy jónéhány görög nyelvű idézet található a szövegben. Ezen mozaikdarabok összeillesztésével következtetéseket vonhatunk le a császárok ill. Suetonius műveltségére vonatkozóan, és bepillantást nyerhetünk abba a kérdésbe, hogy milyen szemmel látták ekkoriban a rómaiak a görögöket. Először a források formai, majd pedig tartalmi elemzését végzem el ennek érdekében, és remélem, hogy már ennek során is értékes következtetésekre nyílik majd lehetőség.

A latin szövegben görög betoldások két különböző változata található: egyrészt irodalmi idézetek, másrészt a beszélő által spontán megfogalmazott gondolatok. A görög nyelvű alkotóelem, tehát a két csoport együtt is, elenyészően kevés a szöveg egészéhez viszonyítva.¹ Ebből pedig az következik, hogy Suetonius ezeket az idézeteket különös gonddal válogatta ki a rendelkezésére álló rengeteg görög nyelvű forrás közül, és valamilyen céllal helyezte el azokat az életrajzokban.

Az irodalmi idézetek között megtalálható Homéros, Euripidész, Menandros és Xenophón, akik közül szövegei számával is, és jelentőségében is messze kimagaslik Homéros. Bár a Homéros-idézetek elemzésével behatóbban nem szándékozom foglalkozni, mert ezt a témát már alaposan feldolgozták,² annyit mégis meg kell jegyezni, hogy Suetonius itt sem véletlenszerűen választotta ki ezeket az idézeteket, és a szövegbeli elhelyezésükre is különös

1 A szövegben magányosan előforduló szavaktól eltekintve mindegyik megtalálható: Howard, A.A. - Jackson, C.N. : Index verborum C. Suetonii Tranquilli, Cambridge (MA), 1922, 271-273.

2 Berthet, J.-F. : La culture Homérique des Césars d'après Sueton in: REL 56 (1978) 314-334.

hangsúlyt fektetett. Általában a művelt császárok egy-egy a szituációhoz jól illő Homéros-idézetet citálnak, az örült Caligula viszont egy fejezeten belül (Cal. 22.) kétszer is idézi, de ugyanakkor ki is akarja irtatni Homéros műveit.

A rómaiak számára Homéros nem volt annyira a műveltség fokmérője mint a görögöknél; Caesar például egyszer sem idézte Homérost, viszont Euripidés sorait igen sokszor emlegette, és Xenophónt olvasott (Caes. 30,5 és 87). Euripidést görög eredetiben idézi Augustus,³ és Menandros soraival élcelődik Vespasianus.⁴ Ezen kívül egy ismeretlen szerző tragédiájának utolsó sorait szavalja Augustus,⁵ és mára már elveszett drámák töredékei bukkannak fel imitt-amott.⁶

Az egyéb görög nyelvű betoldások közös forrásaként Townend Cluvius Rufus görög nyelvű botrány-krónikáját nevezi meg, de ezzel ellentétes vélemény is született azóta.⁷ Mindegyik részlet rövid, legfeljebb egy mondat, de általában néhány szóból álló kifejezés, vagy magányos szó csupán. Mennyiségét tekintve ez a csoport még az irodalmi idézeteknél is jelentéktlenebb, összetételét tekintve viszont nagyon sokszínű. Ahogy az idézeteknél Homéros, úgy itt Augustus szerepel legtöbbször. A császárokon (Jul.82,3; Claud.40,3; Ner.38,1; 40,2; 49,3; O.7,2) kívül görög idézetet ad Suetonius Aelius Lamia (Dom.10,2) szájába, idéz egy görög feliratot (Ves.1,2) és több graffitót (Ner.39,2) sőt egy görögül megszólaló varjat (Dom.23,2) is. Mindegyiket majd a megfelelő helyen tárgyalom részletesebben, de általánosságban elmondható, hogy az egyszerű nyelvi megformálás ellenére jelentőségteljesek ezek az idézetek.

Augustust és a görögbarát Nerót leszámítva aki megszólal, az csak egyszer szólal meg görögül, a császárok többsége még egyszer sem. Ez azonban nem mérvadó, hiszen elképzelhetetlen, hogy Tiberius, aki több évig Rhodoson élt, egyszer sem szólalt volna meg görögül. Ennek oka csak az lehet, hogy Suetonius gyakran latin fordításban idézte ezeket a mondatokat, és ezeket is fel kell kutatni, ha a szövegben szereplő összes görög idézetet akarjuk vizsgálni.

A latin nyelven idézett, de valójában görögül elhangzott mondások forrásaként Townend egy latin nyelvű munkát jelöl meg, mégpedig id. Plinius elveszett történeti művét. A latin nyelv használatát ezekben az esetekben az is magyarázhatja, hogy Suetonius függő beszédben, nem szószertint, hanem parafrazeálva idéz, vagy az eredetit nem tudta pontosan.⁸

Akármi legyen is az ok, Suetonius sokszor idéz latin fordításban görög szövegrészeket, és ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy ezek mennyire felelnek meg az eredetinek, mennyire pontosak ezek a fordítások. Ahhoz, hogy ezt megítélhessük néhány szót kell ejtsünk a két nyelv korabeli viszonyáról.

Általános szabály az irodalmi igényű latin szövegekben, hogy egy szónál hosszabb görög szöveget nem lehet idézni. Cicero magánlevelezésében hosszasan idéz görög szövegeket, de filozófiai munkáiban mindent lefordít. Sallustius, Livius, Curtius Rufus, Tacitus egyetlen egy

3 Suet. Aug.25,4: ἀσφαλῆς γάρ ἐστ' ἀμείνων ἢ θρασὺς στρατηλάτης

4 Suet. Vesp.23,1: μακρὰ βιβίας, κραδάων δουλιχόσκιον ἔγχος
ὦ Λάχης, Λάχης, ἐπὰν ἀποθάνης αἰθίς ἐξ ἀρχῆς ἔσει σὺ Κηρύλος.

5 Suet. Aug. 99,1: ἐπεὶ δὲ πάνυ καλῶς πέπαισθαι, δότε κρότον
καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε

6 Claud.1,1: τοῖς εὐτυχουσι καὶ τρίμηνα παῖδιά, Ner. 38,1: ἐμοῦ θανόντος γαῖα μειχθήτω πυρί,
Ner.39,3: ὕγιαίνε πάτερ, ὕγιαίνε μήτηρ, Ner.46, 3: θανεῖν μ' ἄνωγε σύγγαμος, μήτηρ, πατήρ

7 Townend, G.B. : The Sources of Greek in Suetonius, in: Hermes 88 (1960) 98-99 és Wardle, D.: Cluvius Rufus und Sueton, in: Hermes 120 (1992) 466-482.

8 Townend: Op. cit. p. 109, Bradley, K.R.: Suetonius' Life of Collection Latomus Nero, 157, Bruxelles, 1978 p.127.

görög szót sem használ, Cornelius Nepos is csak kétszer (Cim. 3,1 és Con. 3,3.), amikor nem volt megfelelő latin szó. Plinius és Vitruvius hasonló okokból kényszerül görög szavakat használni. Mindennek tükrében már igencsak meglepően soknak tűnik az a néhány görög idézet, amely Suetonius szövegében található, de még elgondolkodtatóbb az, hogy ha ezekben az esetekben görögül idézett, akkor máshol miért nem ezt a megoldást követte.

Manapság a fordítás azt a célt szolgálja, hogy az eredeti mű nyelvét nem értők számára is hozzáférhetővé váljék annak információtartalma. Éppen ezért a fordításnak a lehető leginkább hűnek kell lennie az eredetihez. Másképp volt ez a principátus idején. Ha költői szövegről volt szó, akkor az antik fordítás általában nem az eredetit megközelítően jót, hanem az eredetinel jobbat akar alkotni. A nem költői, hanem historiográfiai vagy biográfiai szövegeknél azonban a fordítás valóban csak arra törekszik, hogy lehetőleg pontosan visszaadja az eredetit. Jó példa erre egy Suetoniusnál és Cassius Dionál görögül, Tacitusnál pedig latinul idézett mondat. Mint *lectio difficilior* Suetonius szövegvariánsa tekinthető eredetinek. Ezt aztán Tacitus, vagy az általa felhasznált forrás latinra fordította, aztán Cassius Dio megint görögre. Íme a három szövegváltozat:

Suetonius: καὶ σὺ, τέκνον, τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώξῃ (Galba 4,1)

Tacitus: "et tu, Galba, quandoque degustabis imperium" (Ann.VI,20)

Cassius Dio: καὶ σὺ ποτε τῆς ἡγεμονίας γεύσῃ (LVII,19)

Látszik, hogy a többszöri fordítás ellenére a mondanivaló, a lényeg nem szenvedett sérülést. Ez a szerencsés eset, amikor mind a görög, mind pedig a latin változat fennmaradt, azt mutatja, hogy a hasonló, csak latin fordításban fennmaradt idézetek szövegűségében is megbízhatunk. Suetonius általában nem törekszik műfordításra, ahol a görög nyelv fordulatait nehezebb visszaadni latinul, ott eredetiben idéz, ahol pedig a fordítás révén nem vesz el semmi az eredetiből, ott fordításban.

A latinra fordított idézetek mellett találhatunk még a szövegben görög szavakat latinbetűs átírásban is (kölsönszavak ill. jövevényszavak). Főként személy- és helynevekről valamint szakkifejezésekről van szó.

Ezek után pedig következnek a tematikus felosztás. A görög nyelv mindennapi használatának jó indikátora Augustusnak néhány Suetoniusnál fennmaradt levele, és számos görög közmondás. A görög nyelv elterjedtségét mutatja továbbá, hogy a császárokat gúnyoló, gyalázó feliratok, rigmusok között sok a görög nyelvű. A görög nyelv speciális használatának speciális eseteire is találunk példát. Érdekesekek például Claudiusnak Britannicushoz intézett szavai (Claud.43): ὁ τῶσας ἰάσεται. Egy a rómaiak által is ismert⁹ görög jóslatra utal itt a császár: Claudius arra célzott, hogy a Nero adoptálásával fián ejtett sebet fogja meggyógyítani.¹⁰ Maga Britannicus talán nem tudta, hogy miért mondja ezt apja, és valószínűleg ez is volt a császár célja. Suetonius viszont tökéletesen értette, hiszen erre vall az, hogy eredeti nyelven és épp ezen a helyen idézi a szövegben. Augustus Masgabasról költött sorait is épp az nem érti, akihez e szavakat intézi (t.i. Thrasyllus). A görög nyelv tehát, bár széltében elterjedt volt, mégis egyben amolyan titkos virágnyelv volt a művelt és a görög irodalomban, mitológiában járatosak, vagy a beavatottak számára.

A mindennapi használatától szerintem el kell különíteni az idézetek egy olyan csoportját, amelyek bár hétköznapiak tűnnek, mégis alaposabb vizsgálat nyomán *salse dictanak* bizonyulnak. Ezeket a mondásokat az különbözteti meg a többitől, hogy Suetonius érdemesnek tartotta ezeket eredetiben idézni, tehát mindenképpen jelentősegteljesebb részletek, mint a fordításban közölt mondatok. Manapság is az igazán fontos szállóigéket

9 cf. Ovid. Met. XII 112, Trist. V,2,15, Hor. Epod. XVII,8.

10 Kierdorf, Wilhelm: Sueton, Leben des Claudius und Nero, Paderborn, 1992, p.149.

általában eredeti nyelven szoktuk idézni. Ezek a rövid, csattanós, frappáns színporkák nemcsak a császárok mondásai lehetnek, sőt a princepsok kijelentései kevésbé ötletesek. (Augustus rögtönzött verssorai ritmikusak ugyan, de egyéb tekintetben nem szellemesek, Nero (40,2) és Claudius (40,3; 43) kijelentései pedig kifejezetten semmitmondóak.) Sokkal szellemesebb a többi gúnyolódás. Aelius Lamia - miután feleségét Domitianus elcsábította - az őt új házasságra buzdító Titusnak így válaszolt (Dom.10,2): μή καὶ σὺ γαμήσαι θέλεις; és ezért a valóban csipős mondásáért a fejével fizetett. Domitianus szőlőirtó-rendeletére pedig a válasz egy görög fabula¹¹ utolsó két sora volt, tökéletes distichonban (Dom.14,2):

κάν με φάγης ἐπὶ ῥίζαν ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
ὅσσον ἐπισπείσαι σοί, τράγε, θυομένω.

Nero anyagyilkossága után Rómában a következő görög nyelvű feliratok jelentek meg (Ner.39,2):

Νέρων, Ὁρέστης, Ἀλκμέων μητροκτόνος
νεόψηφον. Νέρων ἰδίαν μητέρα ἀπέκτεινε.

Az első, amellet, hogy szépen gördülő 6-os jambus még a görög mitológiában való jártasságot is elárul. A második, bár látszólag száraz tényközlés, és még csak nem is metrikus, mégis a legbravúrosabb az összes idézet közül. Ha a Νέρων szó egyes betűinek görög számértéket tulajdonítunk, akkor az 5 betű összege 1005. Ha ugyanilyen módon összeadjuk az ἰδίαν μητέρα ἀπέκτεινε betűit, akkor az összeg meglepetésszerűen ugyancsak 1005. Ez nem pusztá véletlen, ezt tudta a felirat készítője is, erre utal a νεόψηφον szó a mondat elején.

Feltűnő, hogy a császárok nemcsak a mindennapok során, hanem ünnepélyes alkalmakkor is előszeretettel használták görögtudásukat, akár idéztek, akár saját gondolataikat fejezték ki ezen a nyelven. Sorsdöntő helyzetekben, vagy sorsfordulatok előtt a császárok görögül nyilatkoztak, pedig hallgatóságuk, még ha értette is a görög nyelvet, mégis római volt. Olyan ez, mintha a Ptolemaidák saját görög alattvalóikhoz egyiptomi nyelven szóltak volna, és nem görögül. Furcsa jelenséggel van dolgunk, és elképzelhető, hogy mindez csupán Suetonius anyagkezelésére jellemző, hogy a helyzet komolyságát, fontosságát kiemelő beilleszt a szövegbe görög részleteket, vagy valamilyen görög vonatkozású epizódot.

A legmarkánsabban ez a jelenség abban mutatkozik meg, hogy halála előtt szinte mindegyik uralkodó valamit mond görögül. Caesar halálának előjelei között szerepel az, hogy Xenophónt olvas, és a gyors halált választja Kyros lassú szenvedése helyett, utolsó szavait pedig (bár ebben már Suetonius is kételkedett) görögül idézte Brutushoz (Jul. 87 és 82,3). Augustus attikai komédiarészletet szaval utolsó lehelletével, Nero pedig Homéroszt (Aug. 99,1 és Nero 49,3). Galba halála előtt egy nappal idézi kérkedően az eposz sorait (Galba 20,2), Claudius pedig *sub exitu vitae* bocsátja útjára Britannicust görög szavakkal (Claud. 43). Otho egyetlen egyszer szólal meg görögül, természetesen közvetlenül halála előtt (Otho 7,1).¹² Caligula halálának egyik előjele, hogy az olympiai Zeusszobor hirtelen félelmetes nevetésben tör ki (Cal.57,1), Domitianus halálát pedig görög szavakkal adta tudtul egy varjú: ἔσται πάντα καλῶς (Dom. 23,2).

A görög történelem köréből a legtöbb utalás Alexandrosra vonatkozik¹³, de nemannyira cselekedeteire, mint inkább a koporsójára, holttestére. Nagy Sándort ugyan tisztelték és utánozták a rómaiak, de nem tudták megemészteni, hogy nem volt római, és ezért próbálták deheroizálni is. Jól mutatja ezt Livius elemzése (IX,17-19), amely Papirius Cursort emberileg

11 Anth. Pal. IX,75 Tarentumi Leonidas meséje arról szól, hogy egy kecske lelegette a kertben a szőlő hajtásait, mire hang szólalt meg a földből és ezekkel a szavakkal jósolta meg a kecske sorsát.

12 τί γὰρ μοὶ καὶ μακροῖς αὐλοῖς. Értelmezési lehetőségek: Mooney, George W.: C. Suetonii T. De vita Caesarum libri VII-VIII., New York, 1979, p.285.

13 Jul.7,1; Aug. 18,1; 94,5; Cal.52; Ner.19,2

Nagy Sándor fölé helyezi, és arra a végkövetkeztetésre jut, hogy Rómával szemben alulmaradt volna. Mindezt akkor írja Livius, amikor a princeps pecsétlőjét Suetonius, Plinius, és Cassius Dio egybehangzó állítása szerint Alexandros képmása díszítette.

A többi utalás a kortárs görögökről szól, például Claudius libertusairól (Claud 28), Sextus Pompeius hadvezéreiről (Aug. 16,3). Egyetlenegy halvány utalást sem lehet találni az igazi nagy görög politikusokra vonatkozóan. A Imperium Romanum nagyságában sütkérező rómaiak úgy tűnik, hogy nem akartak tudomást venni a görögök politikai és hadvezéri nagyságáról, Suetonius mintha tudatosan kerülte volna Athén és Spárta hajdani dicsőségének említését. A görög történelem nem témája Suetonius császáreléletrajzainak, - vethetné ellen akárki - sem pedig más, elveszett művének, nem csoda, hogy nem tudunk meg tőle apró részleteket a görög politikatörténetre vonatkozóan. Igen, de például Sallustiusra is igaz ez, mégis megenged magának egy rövid kitérőt Athén nagyságára (Cat. 8), még akkor is, ha nem éppen a legelismerőbben nyilatkozik róla.

A görög művészetről is említést tesz Suetonius néhány helyen, de csak érintőlegesen. A császárok építkezései mellett ugyan szóba kerül néhány görög műalkotás is a szövegben, de a képzőművészetre vonatkozó utalások olyan felületesek, hogy ezek felsorolásától nyugodtan eltekinthetünk. Nem meglepő, hogy a téma ilyen mostoha elbírálásban részesül: ez sem tartozik az életrajzok témájához. Ráadásul a rómaiak - még a témával részletesen foglalkozó id. Plinius is - igen nagyfokú tájékozatlanságot árulnak el ezen a téren. Itt tehát nem szándékos elhallgatásról, hanem egyszerűen elhanyagolásról van szó.

A tudományok közül leginkább a görög filozófia és csillagászat jut szóhoz Suetonius művében. Bár van tudomásunk római csillagászokról is, Suetoniusnál csak görögöknek van fenntartva ez a tudomány, amelynek művelőit szerzőnk *mathematicus* névvel illeti. Rómában az asztrológia hallatlan nagy politikai jelentőséggel bírt, és bár Tacitus szavai szerint (Hist. 1,22) *in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur*, mégis mindig jelen volt. Jól mutatja ezt, hogy egyre gyakrabban kellett a mathematicusok ellen rendelkezéseket hozni.¹⁴ Az asztrológia veszélyt jelentett az államra nézve, mert titkosságánál fogva a coniuratio veszélyét rejtette magában, az egyén számára pedig szintén káros volt (*pontentibus infidum sperantibus fallax*). Ugyanakkor a rómaiak lelkesen foglalkoztak a horoszkópokkal, és az asztrológiának köszönhető Róma hagyományos alapítási dátuma is.

Érthető, hogy Suetonius is szinte minden életrajzban említi ezt a népszerű témát. Legérdekesebb talán Augustus horoszkópjának története. *"In secessu Apolloniae Theognis mathematici pergulam comite Agrippa ascenderat.(...) genitura tamen post multas adhortationes vix et cunctanter edita exiliuit Theogenes adoravitque eum. Tantam mox fiduciam fati Augustus habuit, ut thema suum vulgaverit mumumque argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est, percusserit."* (Aug. 98) Bár a történetet Suetonius kevésbé hiteles csodajelek között említi, ennek az esetnek egy pontjában nem kételkedhetünk: a bak csillagképével díszített ezüstpénzek közül ugyanis rengeteg maradt ránk.¹⁵ Ezenkívül Augustusnak az asztrológia iránti rajongását bizonyítja a Campus Martiuson felállított obelisztk is. Suetonius adatai alapján pedig rekonstruálható Augustus horoszkópja, amely tökéletesen illik is a princepsre.

14 Először Kr.e. 139-ben praetori edictummal üzik ki az asztrológusokat Rómából és egész Itáliából (Val. Max. 1.3.3), majd 33-ban Agrippa tiltja ki őket a városból (Cassius Dio XLIX,43), 12-ben pedig Augustusnak, mint pontifex maximusnak első dolga a prófétikus könyvek elégetése. Kr.u. 11-ben Drusus quaestor hozott ellenük rendeletet, 16-ban Tiberius, 52-ben Claudius, 69-ben Vitellius, 70-ben pedig Vespasianus üzi el őket.

15 Schütz, Michael: Der Capricorn als Sternzeichen des Augustus, in: Antike und Abendland (1991), p.55 n.1.

A görög filozófiának - mint a korabeli portrészobrok tömkelege bizonyítja - két irányzata volt különösen népszerű Rómában: a sztoicizmus és az epikureizmus. Suetonius szövegében szó kerül a kynikus Démétriosról (Vesp. 13) és Isodórosról (Ner. 39,3), mégis feltűnő, hogy Areioszt leszámítva (Aug. 89,1) egyetlen jelentősebb sztoikus vagy epikureus görög filozófus sincs név szerint megnevezve. Elképzelhető, hogy Suetoniusnak ez a hallgatása csak a véletlen műve, de megközelíthetjük másként is a problémát.

Lehet, hogy ennek az az oka, hogy a római filozófia mindig a görög függvénye maradt, egész léte a görög filozófia átvételében, néha kritikájában merült ki. Míg a hadvezérek, politikusok lehettek azonos vagy épp magasabb színvonalon, mint görög elődeik, római filozófus még csak nem is létezett, és ezt a tényt a hatalma teljében levő birodalomnak valahogy meg kellett szépítenie, tehát vagy azt kellett bizonyítani, hogy Rómának igenis vannak ill. voltak filozófusai, vagy a görög filozófusok nagyságát kellett letagadni. Az egyik érvelés szerint Rómának nem kell szégyenkeznie, hogy nem tanítják különböző iskolákban a bölcsességet, mert valódi bölcsei voltak, akik nem szavakkal, de tettekkel buzdítottak az erényre. A másik gondolatmenet azt mondja, hogy a görög filozófusok valójában csak keresték a bölcsességet, de - Sókratést és a legendás hét bölcset leszámítva - nem voltak annak birtokában. Az ősök példája és a filozófiává avatott *mos maiorum* pedig már talán elegendő is ahhoz, hogy az ilyenformán leszűkített görög filozófiát túlszárnyalja.¹⁶

Igy talán már nem véletlen, hogy Suetonius - aki nem akart ilyen önkényes és nyakatekert bizonyításokhoz folyamodni - agyonhallgatja a görög filozófiát, Platónnak pedig egyik legkevésbé sikerült gondolatát hozza szóba. Talán ellenreakció volt ez a görög történetírás azon tendenciájával, amely előszeretettel adott görög filozófus-tanárokat, tanácsadókat a római politikusok, később pedig a császárok mellé. Görögország meghódítása óta megfigyelhető ugyanis, az, hogy a görögök törekedtek a római elit kulturális irányítására, befolyásolására.¹⁷ A filozófus tanácsadó hozzátartozott a jó vezető, uralkodó toposzához.¹⁸ Ezért hozza Plutarkhos kapcsolatba Numát Pythagorasszal, de jellemző, hogy a római szerzők (Cicero és Livius is) elvetik kettejük kapcsolatának lehetőségét. Mindez azt mutatja, hogy Suetoniusnak a filozófia terén tanúsított szűkszavúsága aligha lehet véletlen.

Végül pedig szeretném néhány szóban összegezni, amit a császáreléletrajzokból az uralkodók ill. Suetonius görögtudására vonatkozóan megtudhatunk. Augustus szájából hangzik el a legtöbb görög idézet, de ebből még nem következik, hogy ő tudott legjobban görögül. Óvatosságra int Pompeius példája: Plutarkhosz szerint (Pomp. 78-79) Sophoklész sorait idézi utolsó útja előtt, de ugyanakkor, a Ptolemaioshoz intézett beszédét előre le kellett írnia. Suetonius által Augustusról mondottak ugyanilyen ellentmondásosak: "*versum composuit ex tempore*" (Aug. 98,4), olvassuk, és az utolsó napjaiban járó császár hatos jambusokkal ugratja Thrasyllust, pedig néhány fejezettel korábban még ez áll (Aug. 89,1): "*Non tamen ut aut loqueretur expedite, aut componere aliquid auderet.*" Az ellenkező véglet Tiberus, aki egy görög idézetet sem kap Suetoniustól, ugyanakkor "*fecit et Graeca poemata imitatus Euphorionem et Rhianum et Parthenium*" (Tib. 70,2) Talán legérdekesebb mégis az, amit a tudós császárról, Claudiusról megtudunk. Suetonius elmondja, hogy a princeps igen tekintélyes, 79 kötetre rúgó életművének több mint egyharmadát görög nyelven írta.

Azt, hogy Suetonius valóban járatos volt a görög történelemben, bizonyítja egy apró

16 Wardman, Alan: *Rome's Debt to Greece*, London, 1976, p.150-157.

17 Crawford, M.H.: *Greek Intellectuals and the Roman Aristocracy in the first Century BC.*, in: Whittacker: *Imperialism in the Ancient World*, Cambridge, 1978, p.197.

18 Rawson, Elisabeth: *Roman Rulers and the Philosophic Adviser*, in: *Philosophia Togata*, ed. J.Barnes and M.Griffin, Oxford, 1989.

megjegyzése Caesar Acilius nevű katonájával kapcsolatban: "*Acilius navali ad Massiliam proelio... memorabile illud apud Graecos Cynegiri exemplum imitatus*" (Jul. 68,4). Kynegiros, Euphorion fia - mint ezt Hérodotosztól (VI,114) tudjuk - a Marathoni csatában esett el, Acilius pedig tengeri csatában követte a példáját, ennek ellenére a párhuzam találó, és éppenséggel Hérodotos szövegének alapos ismeretéről tanúskodik, ugyanis Kynegiros a csatának már abban a részében esett el, amikor a görögök már a perzsa hajók felgyújtásáért küzdöttek. Suetonius tájékozottságát jól mutatja, hogy forrásul olyan jelentéktelen görög munkákat is felhasznált, mint a Mendesi Asklepiadész Theologumenon c. művét.

Ugyanakkor két görög vonatkozású tévedésére is fel kell hívni a figyelmet. Galba feleségének nagyapjaként L. Mummiust, Korinthus elpusztítóját nevezi meg (Gal. 3,4), pedig ez kronológiailag lehetetlen. Seleucosnak nevezi Otho asztrológusát, pedig Tacitus és Plutarchos is Ptolemaeusról tud. Tacitus szerint Seleucos Vespasianus asztrológusa volt, így elképzelhető, hogy Suetonius itt összecserélte a két matematikust (Otho 4).¹⁹

Mindent összevéve elmondható, hogy Suetonius császáréletrajzai érdekes képet festenek arról, hogy a principátus fénykorában hogyan látták a rómaiak a görögöket. Az így kialakuló kép egyaránt jellemző az adott korra és a mű szerzőjére. Suetonius nem a görögökről, hanem római caesarokról ír. Nem meglepő azonban, hogy viszonylag nagy szerep jut a görögségnek ebben a művében is, hiszen külön könyvet írt például a görög szitokszavakról, játékokról, és mint az *a bibliothecis* scrinium vezetőjének bőséges anyag állt rendelkezésére ebben a témakörben is. Mégis Suetoniustól a görögökre vonatkozóan nem sok újat tudunk meg, amit pedig megtudunk, az inkább a korabeli rómaiakra jellemző, mint a görögökre. A római közgondolkodás pedig Cicero óta nemigen változott ezen a téren, még akkor sem, ha ebben az időben épp egy görögbarát princeps uralkodott is Rómában. A császárok jellemzésében nagy szerep jut a görög nyelvnek, és ez valószínűleg nem véletlen. Nem véletlen, hogy mit mondanak a princepsok görögül, és az sem, hogy mikor, sőt talán nem véletlenszerű, hogy mit mond el Suetonius a görög kultúráról, művészetről, történelemről, és mit nem.

Vit Olivér

A kocsikészítő rabszolgája

(Származás és hírnév: egy ókori toposz)

DE HUMILI LOCO NATIS QUI CLARI EVASERUNT
Val. Max. 4.

Hová utazott Solón, miután törvényeit megalkotta? Szigorú katonaállam volt-e Spárta? Erkölcsei hanyatlás okozta vajon a római birodalom válságát és bukását? Mik voltak a görög türannoszok: zsarnokok vagy bölcsek? Ilyen vagy ehhez hasonló kérdések régóta foglalkoztatják az ókori történelem kutatóit, anélkül, hogy megnyugtató választ sikerült volna kapni a problémákra. A kérdést nagymértékben bonyolítja, hogy az ókori "történetírás" nem más, mint az irodalom egy fajtája, ami egészen más megközelítést igényel, mint egy modern történeti forrás, mert előregyártott elemekből, toposzokból építkezik.

Az elmúlt évtizedekben számos ókortudományi publikáció jelent meg a témában, azonban szinte teljességgel hiányzik egy konkrét definíció a történeti toposzra, illetve az antik

19 Mooney: Op. cit. p.272.

történeti munkák egyfajta "toposz katalógusa". Ennek köszönhető, hogy a kutatás gyakran hajlamos a görög - római biográfiai irodalom topikus elemeit valóságként kezelni. Legjobb példa erre Spárta, aminek történetéről - úgy látszik - 2500 éven át alkotnak hamis képet generációk, a "lakónikus tömörség," a "spártai egyszerűség" a köznyelvbe is belekerültek. Csak pár éve kezdett a Spárta-kép radikálisan módosulni. Jellemző toposz a görög türannoszok irodalmi megközelítése is: vagy nagyon gonoszak, vagy az aranykor megteremtői: ellentmondásos tevékenységük következménye ez a hagyomány.

A toposzok keletkezésének számtalan oka lehet: hódítások ideológiai igazolása, emberi irigység, rosszindulat, hivatalos állami ideológiák, stb.

Ebben a tanulmányban jórészt azzal a toposszal foglalkozom, hogyan válik egy alacsony származású, megvetett foglalkozást űző szülők gyermeke, vagy egy rabszolga tehetsége segítségével híres emberré (ld. a MELLÉKLETET). Előbb - utóbb minden nagy ókori filozófusról, költőről kitudódik alacsony származása. Valerius Maximus, aki akár tárháza is lehetne a toposzoknak, egyenesen külön fejezetet szentel az alacsony származásnak: (Val. Max. 3, 4: "DE HUMILI LOCO NATIS QUI CLARI EVASERUNT". Vélekedése szerint "quo saepe evenit, ut humili nati ad summam dignitatem consurgant, et generosissimarum imaginum fetus, in aliquod revoluti dedecus, acceptam a majoribus lucem in tenebras convertant: quae quidem planiora suis exemplis reddentur". Valerius Maximus gyűjtésében szerepel Tullus Hostilius, a mitikus római király, disznópásztor, Tarquinius Priscus, egy kereskedő fia, Servius Tullius, egy rabszolga, Varro, akinek hentes és boltos volt az apja, Perperna, M. Porcius Cato, a nem római származásúak közül Sókratész és Euripidész.

Valóságos raktára a toposzoknak Hérakleidész Lembos kivonata az aristotelési politeiákból. Hérakleidész Lembos Kr. e. 169 körül kivonatolta ezt a munkát. Elsősorban az érdekességek, furcsa történetek érdekelték, és ezeket másolja ki az óriási anyagból (158 politeia). Az alacsony származás toposza itt mintegy halmozva bukkan fel: első ízben a lakedaimóniak államában, Alkmanról írja: *ὁ δὲ Ἀλκμᾶν οἰκέτης ἦν Ἀγησίδου, εὐφυῆς δὲ ὢν ἡλευθερώθη καὶ ποιητὴς ἀπέβη.* (372 17-18 Dilts), egyébként ez az egyetlen forrásunk Alkman rabszolgaszármazásáról. Másodszor Aisópost említi a szöveg, a samosi politeiában: *Αἰσωπος δὲ ὁ λογοποιὸς εὐδοκίμει τότε. ἦν δὲ Θραξ τὸ γένος, ἡλευθερώθη δὲ ὑπὸ Ἰδμόνοιο τοῦ σοφοῦ, ἐγένετο δὲ πρῶτον Ξάνθου δοῦλος.* (378 20-21 Dilts). Fontos hely, mert thrák származásúnak mondja Aisópost, ellentétben a phryg, lyd hagyománnyal. Harmadikként Hérakleidész Lembos a kyméi politeiáról szóló részben a következőket emeli ki: *a zsarnokuralmat megfelelő lydek Kymében bukkannak rá arra az emberre, akit királlyá akarnak tenni, csak hogy az egy kocsikészítő rabszolgája. Kiváltanak, de egy kyméi, aki megrendelt nála egy kereket, és ki is fizette, nem engedi el.* Ennyi a történet, ami a lyd Xanthosra vezethető vissza. Xanthos életművét Nikolaos Damaskénos, Heródes udvari történetírója dolgozta fel. A hérakleidési történet több helyen is eltér Nikolaos Damaskénos változatától. A következő szövegrész kommentárjában (Nik. Dam. fr. 44-49, HL Kymé 36) az alacsony származás toposzának eredetére, változataira és motivációira kívánok rámutatni, ezen belül a Lydiával kapcsolatos topikus elemre, kulturális sztereotípiára is.

A történet röviden: Sadyattés, a lyd király két fiára, Ardysre és Kadysre hagyta országát. Egy Spermos nevű férfi elcsábította Kadys feleségét, meggyilkolta a királyt, majd Ardys életére tört, aki Kymébe menekült, és kocsikészítésből, majd vendégfogadósként tartotta fenn magát. A trónbitorló azonban felbérelt orgyilkost küldött Ardys után. A Kymébe érkező gyilkos, Kersés a megbízás helyett - Ardys lányának kezéért cserébe - visszatér Sardeisbe, és a trónbitorlót gyilkolja meg. Kymébe azonban már ő sem jut el: egy Thyessos nevű kocsmáros kifaggatja tetteről, meggyilkolja, és saját maga viszi el a megölt Spermos fejét Ardyshez. Hálából örök adómentességet kap.

KOMMENTÁR

44, 3, 4 - 5 ὁ δὲ Ἄρδυσ ἑξαπιναίως φυγὼν ὁμοῦ γυναικί τε καὶ θυγατρὶ, οὕτω σφόδρα ἐπενήτευσεν ὥστε ἐν Κύμῃ ἀμαξοπηγῶν... διέξῃ,

44, 3, 5 ἀμαξοπηγῶν, 44, 3, 5 πανδοκεύων, 44, 8, 1 Κέρσης δὲ φεύγων εἰς τι καπηλεῖον ἀφίκετο, 44, 9, 6; 44, 9, 9 Ἑρμαῖον εἷσατο, Θυεσσοῦ λεγόμενον: lásd Hérakleidés Lembos *Pol.* 36 Kymé: Λυδοὶ δὲ χαλεπῶς δεσποζόμενοι πρὸς τιος πυθόμενοι ἐν Κύμῃ εἶναί τινα, ἔπεμψαν εἰς βασιλείαν καλοῦντες. οὗτος δὲ ἐτύγγανεν ἐν ἀμαξοπηγοῦ δοῦλεύων. δόντες οὖν οἱ Λυδοὶ λύτρα τούτῳ παρέλαβον αὐτόν. A következőkben megkísérlem bemutatni egy toposz születését és elemeinek összekapcsolódását, egymásra rétegződését. Hérakleidés kivonata korábbi, míg Nikolaos Damaskénos műve, Xanthos feldolgozása I. századi, az eredeti történet racionalizáltabb változatát adja elő. A két történet egyben közös: a menekült király alantas, a görög világban lenézett munkákat végez: egyfelől iparosmesterséget, másrészt kereskedést, aminek két fokozata van: a πανδοκεῖον, a fogadó és vezetője, és a καπήλος, a kocsmáros-kiskereskedő-szatócs, aki Nikolaos Damaskénosnál még a rablógyilkos Kersésnél is becstelenebb, mert mindenben üzletet lát, és szolgálataiért csak boltjának adómentességét kéri.

Lydiáról legkorábbi és leginkább autentikus forrásunk Xanthos, a "lyd" történetíró, aki Hérodotoszal egyidőben élt, az V. század közepén és feldolgozta a lyd írott vagy íratlan szájhagyományt. Hogy a "kollektív emlékezet" meddig vezethető vissza időben történetileg, kérdéses, de a Gygés uralkodása előtti időkről csak nagyon kevés megbízható információjuk lehetett az V. században. Hérodotos és Xanthos elbeszélései Lydiáról Athénban, az Akadémián hagyományozódtak tovább, Hérakleidés kivonatából azonban kiderül, hogy az eredeti történet meglehetősen módosult. Itt, Athénban, a rabszolgakereskedelem egyik központjában, a rabszolgák többsége lyd, kár, lyk, phryg, syr, thrák eredetű volt, így nem meglepő, hogy a lyd Ardys rabszolgaként szerepel. **Nikolaos Damaskénos története felvet egy kérdést: mi az oka, hogy egy száműzött lyd király olyan lenézett mesterségeket folytat, mint a vendégfogadás vagy a kerékgyártó?** A mesterségek megítélése a görögség szemében a VII. és VI. század közepén nagy változásokon ment át, a változás szorosan összefügg a pénz, a piac és a kereskedelem fejlődésével. Hésiodos korában a görög földműves maga készíti szerszámain, az ekét, a kocsit. Hésiodos szerint πῆξασθαι ἄμαξαν (kocsikészítés) nem olcsó dolog, csak a gazdagabbak engedhetik meg maguknak, mert száz szál deszka kell hozzá. A kocsikészítés mesterségének fortélyait Pollux 1, 253 írja le. Elsősorban szállítóeszközt kell rajta érteni. Nem harci szekérként, de a készletek, fegyverek szállítására szolgáló járműként szerepel a ἄμαξα több helyen, vagy a skytha királyok lakó- és utazósátraként. Mivel tudjuk, hogy a lydek nemcsak kitűnő lovasok, hanem lótenyésztők és harckocsizók voltak, valószínű, hogy jelentős háttérpara volt a kocsigyártásnak Lydiában. Aristophanés *Perzsák*, 56 szerint a lydek három- és négylovas kocsikon vonulnak Xerxés seregében.

Ha megvizsgáljuk a legkiválóbb görög művészek, alkotók származására vonatkozó adatokat, sok esetben szerepel egyszerű mesteremberként az apa, idegen származásúként az anya. Orthagoras, a sikyóni tyrannis alapítója egyszerű származású, apja, Andreas, **szakács**, aki, bár jelet kap az istenektől, hogy fia nagy ember lesz, erre a foglalkozásra neveli (vö. Hippias, Peisistratos apja isteni figyelmeztetést kap, hogy gyermeke nagy jövő elé néz.) Orthagoras, a démos egyszerű gyermeke határőrkatonából lesz tiszt, majd főparancsnok (Pap. Oxy. XI 1365, Kr.e. 150 körül keletkezett papyrusz). Valószínűbb, hogy a polemarchosszá választott Orthagoras Sikyón nem annyira vagyonos családjából származott, mindenesetre a "nép közül való uralkodó" kitűnő jelszava lehetett a tyrannisnak. Ugyancsak

hadvezér, de egyben drámaíró: Sophoklés származása meglehetősen kétes. Életrajzírói, Aristoxenos és Istros szerint apja **ács, bronzműves, késes - köszörűs** volt, vagy a jóindulatúbb verzió szerint egy **fegyvergyáros** (μαχαίροποιός), Aristotelés szerint (Vita 1) egy τέκτων ἢ χαλκεύς fia. Az apának, aki inkább lehetett gazdag polgár, mint metoikos (ebben az esetben Sophoklés nem kaphatta volna meg a stratégos tiszteletet 440/439-ben), foglalkozásából adódóan, "jól menő" üzlete volt, jövedelméből arra is tellett, hogy fiát kora leghíresebb lantosa, Lampros tanítsa. Sajátos, hogy a gyárost, iparost azonosítják műhelyében dolgozó munkásaival itt ugyanúgy, mint Démostenés esetében: korán meghalt apja fegyvergyáros volt, akit **kardkovácsnak** is neveztek, mert műhelyében erre a munkára kiképzett rabszolgák dolgoztak. A költekező gyámok hamar elherdálták a családi vagyont, Démostenés saját erejéből növeli meg a maradékot, ellenfelének, Aiskhinésnek könnyű homályos múltjáról hazugságokat terjeszteni: Démostenés apja Gylón, Athénből árulás miatt száműzött férfi (az áruló hajlam a családban öröklődik, természetesen), anyja pedig skytha nő volt. Démostenés sem maradt adós a válasszal: *De Falsa Legatione* c. beszédében kimutatja, hogy Aiskhinés apja Atrometos - Tromés felszabadított **rabszolga - iskolamester** (Platón szerint Athén Tyrtaiost, egy sánta athéni iskolamestert küld Spártába). Aiskhinés anyja pedig, Empúsa egy **hetéra** volt (147, *De Cor.* 130). Egy későbbi életrajz még tovább megy: Empúsa egy démon, egy mumus, aki éjjel a gyermekeket ijesztegette. Magáról Aiskhinésről Démostenés azt terjesztette, fiatalkorában az iskolában **segédtanító** volt, majd írnokként és tritagonistaként működött a színházban. Aiskhinés saját családjáról egy beszédében a következőket mondja: apja, aki arisztokrata családból származott, a háború idején elvesztette vagyonát, majd a harmincak száműzték. Ellentmondó adatok vannak a kardiai Eumenés, Nagy Sándor hadvezérének származásáról is: apja **fuvaros** volt a Chersonésoson, és Philippos fedezte fel a jó képességű ifjú Eumenést (Plut. *Eumenés* 1, 1). Maga Plutarchos rögtön meg is cáfolja a híradást: Eumenés apja a makedón király vendégbarátja volt, fia pedig a király első titkára. Cornelius Nepos már úgy hagyományozta tovább a történetet: Eumenés nem származott előkelő családból, de Philippos maga mellé vette írnoknak, aminek a makedónoknál az előkelő származás volt az előfeltétele (!) Phókion atyja egy bizonyos Idomeneus szerint **mozsárütő - készítő** volt, amit Plutarchos logikusan cáfol, hiszen Glaukippos szónok biztosan megemlítette volna Phókiónt gyalázó beszédében (Plut. *Phókion* 4, 1). Görögország nagy filozófusai fel nem fedezett, titkos zsenik, akiket általában egy másik filozófus kiemel az alacsony sorból. Prótagoras, a hírhedt szofista egyenesen **tüzelőhordásból** élt, de a leleményes ember egy fejpárna feltalálásával megkönnyíti munkáját, és az arra járó Démokritos felszabadítja. (Diogenés Laertios adatainak forrása Epikuros és Aristotelés). Prótagoras lehetett Démokritos hallgatója, de abdériai thrák családból származott, sőt apja, Maiandros még Xerxést is megvendégelte házában. Az ugyancsak alacsony sorú, egyébként nagydarab, lassú felfogású **napszámos** Kleanthés - Diogenés Laertios szerint - éjjel vizet húz és kenyeret süt, míg nappal filozófiával foglalkozik. Az ateista Diagoras, Démokritos másik tanítványa is hasonlóképpen emelkedik fel: a filozófus 10.000 drachmáért vásárolja meg a korábbi rabszolgát, látva tehetségét (ὄν εὐφυῶ θεασάμενος). A "jóeszű" Diagorasra tehát tehetsége miatt figyelnek fel, ahogyan Alkmanra is (εὐφυής). A 10.000 drachma egyébként is rengeteg pénz volt: egy jobb rabszolga ára 3 - 10 mina között mozgott (300 - 1000 drachma). Római példákat Valerius Maximus hoz a toposzra (3, 4). Tarquinius Priscus egy **kereskedő**, a Kypselos által Korinthosból elűzött Démaratos (valószínűleg arisztokrata) fia volt (**mercatore** Demarato genitum, 3, 4, 2, Liv. I 33-34). C. Terentius Varro consul, a híres természettudós őse, a cannaei csata egyik hadvezére a sabin eredetű patricius nemzetség tagja állítólag egy hentes és kocsmáros fia volt (**macellaria patris taberna** conscendit, 3, 4, 4), aki L. Aemilius Paulus consultársá lehetett szerencséje

folytán. M. Porcius Cato családja Tusculumból származott, plebeius ősöktől (3, 4, 6). Plutarchos szerint Cicero anyai ágon előkelő családból származott, de apja **takács volt**, takácsműhelyben nőtt fel. Egy másik hagyomány szerint Cicero Tullius Attiusig, a volscus királyig vezette vissza származását.

44, 3, 5, πανδοκεῖον, 44, 8, 1 καπηλείον: az alacsony származás másik jellegzetes szinonímája. A πανδοκεῖον (ARISTOPH. *Ranae* 550, AISKHIN. II 97, DÉM. XIX 158, DK I 366, 39, PLATÓN *Leg.* XI 918, VIII 842), mint neve is mutatja, étkezésre és éjjeli szállásra szolgált, a καπηλείον (PLAT. *Pol.* 260, *Soph.* 223 d, *Protag.* 313 d, XEN. *Mem.* III 7, 6, ARISTOPH. *Rep.* IV 4, 1291 a, παλιγκάπηλοι POLLUX VII 12, ARISTOPH. *Plut* 1156, ἀνδραποδοκάπηλος LUKIANOS *Adv. Ind.* 24, EUSTATH. *Odys.* I 262) meghatározása bonyolultabb: egyfajta kiskereskedés, az agorán működő bolt, tulajdonosa eladó és vásárló egyben, züllött, erkölcstelen, nyereségvágyó figura. A történet, mely egy, a Lydia történetét taglaló munkában említi a fenti két intézményt, csak kis része annak a mítosznak, ami Lydiáról Kroisos birodalmának bukása után kialakult. A görögök - állítólag - lyd hatásra vették át a pénzverést, ismerték meg a piacot, a piaci kereskedelmet, a fényűzési cikkeket, luxust, a városi élet jellegzetes iparcikkeit, találmányokat, ipari technikákat.

Ismereteink jó része Hérodotosztól származik. Hér. I 93 szerint a lydek találták fel a pénzverést, ők voltak az első kereskedők (πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο). A κάπηλος eredete messzire vezet. Hésiodos korában (Kr.e. 700 körül) ilyen intézmény még nem létezett, helyette a kovácsműhelyt és a fogadót (λέσχη) látogatták, ami egyféle "éjjeli menedékhely" lehetett. Hésiodos óva int a hely látogatásától, itt a legszegényebbek telelnek át, a rendes polgár dolgozik. Ugyancsak nem ajánlja Hésiodos az agora látogatását, ami a viszályok szülőhelye. Hérodotos egy másik helyén említi meg, hogy a Kr.e. 545/544. évi lyd felkelés után Kyros ki akarta irtani a lydeket, de egy tanácsadója biztatására elrendelte, hogy lyra- és hárfajátékot tanuljanak, és a κάπηλος mesterséget sajátítsák el (I 155-157) A rendelkezés következtében a lydek elférfiatlanodtak, már nem az a harcias lovas nép maradt, ami korábban volt. A lyd társadalom elsősorban egy paraszti - mezőgazdasági rétegből állt, akik az arisztokrácia vidéki birtokain dolgoztak, illetve egy lovas - harcos rétegből. Semmi sem utal egy városi, a görög polishoz hasonló életformára. Lydia alapvetően katonaállam, szinte állandóan háborúzik. A folyamatos agresszív támadó politika tehát jól szervezett, katonai, központosított jellegű államot kívánt. Egyes kutatók szerint Lydia Kr.e. 1000 - 700 között alapvetően mezőgazdasági, a görög peremterületekhez (pl. Thesszália) hasonló állam volt, ezen a gazdag aranylelőhely felfedezése sem sokat változtatott. Nincs akkora pénzforgalom, hogy abból széleskörű kereskedő- és bankárréteg létre lehessen következtetni. Az a réteg, melyet Hérodotos ἀγοραῖοι, κάπηλοι néven határoz meg, a sardeisi agorán kis műhelyt fenntartó iparosokat jelöl, ilyen műhelyek ugyanúgy léteztek Görögországban, Dél-Itáliában, akik helyben adják el áruikat. A kapélos réteg kialakulása azt feltételezi, hogy a parasztok egy része tartósan betelepül a városba, és áruik adás - vételéből él, Lydiában azonban a parasztok az arisztokrácia nagybirtokain dolgoztak. Nagy kereskedőtársaságokra utaló jeleket az amerikai ásatások nem találtak.

Ha megvizsgáljuk a kisázsiai ión és aiol városok társadalmi tagozódását, látni fogjuk, hogy nem csak a benszüllött arisztokrácia olvadt össze a betelepülő görög etnikummal, hanem az alacsonyabb rétegek is. Ezek egy része alávettettségbe került, jogtalan réteggé vált: iparosok, kereskedők, akik nemzedékről nemzedékre örökölték foglalkozásukat. A görög poliszok iparosainak nagy része lyd, syr, phryg, és egyéb barbár népesség, akiknek azonban semmi közüik nem volt a sardeisi iparhoz, a polis lakosságának részét alkották. Ugyanígy óvatosan kell kezelni a VII - VI. századi kisázsiai ión városok rabszolgáiról hirt adó forrásokat: a VI. században 1000 rabszolga menekült Samosról Ephesosba, ezek az emberek valószínűleg a

városban élő szegényebb népelemek, köztük a lyd, syr, kár származású iparosok lehettek, akik a későbbi korokban megkapták a rabszolga minősítést. Nyilván így lesz Ardysból is rabszolga. Ennek fényében érthető, hogy forrásaink egyszer sem említenek sardeisi vagy más lydiai városból származó, vagy ott dolgozó lyd kézműveseket. Ardys, vagy egy bizonyos lyd koczikészítő és vendégfogadós Kymében működik, a kapélosként említett Thyessos - neve aiol eredetű - pedig a Kyméhez közeli kisváros agoráján állít jellegzetes görög szokásként Hermát. A Θυεσσοῦ καπηλία egy Ἑρμοκαπηλία nevű, hellénisztikus kori görög város nevének aitiológiai magyarázata, ami azt jelenti, hogy Nikolaos Damaskénos és forrása, Xanthos sem említ lyd nevet, vagy lyd várost a kapélos működési helyeként. Sőt, magáról Lydiáról is hallgatnak, Hérodotos sem mond lényegében semmit Sardeisről, a lydiai egyetlen nevezetesség Alyattés sírja, és a mellette fekvő Gygés tava.

A klasszikus platóni értelmezés szerint a kapélos olyan kereskedő, aki elad és vesz az agorán, szatócs, boltos, kiskereskedő, korábban paraszt, aki vidékről bejár a városba eladni terményeit. A háborúk következtében földjüket vesztett parasztok véglegesen betelepülnek a városba, és kapélosszá válnak, vagy pénzzel, pénzváltással kezdenek foglalkozni. A kapélos egyébként Hippónax korábban (Kr.e. 550-530 körül) még pénzváltót jelentett, akik a környék lakosságából kerülnek ki, vagy iparosként kezdenek foglalkozni a pénzzel. A kapélos általában nem fér meg az egyeduralommal: Periandros megtiltotta, hogy a városban éljenek a polgárok és megszüntette a rabszolgatartást (HL 20 Korinthos). Peisistratos hazaküldte vidékre az agorán lebzselő polgárokat és inkább megnyitotta kertjeit, hogy bárki bemehetett, és bármit fogyaszthatott. A szigorú törvényhozó toposza mögött is a kapélos keresendő: a piaci árusítás, az agorán működő csapszékek és kocsmák a politikai szervezkedés központjaivá válhatnak (Ardys pandokeiónjában készül el Spermos meggyilkolásának terve). Az arisztokratikus és főképpen a monarchikus berendezkedésekben, mint Lydiában is, a kapélos nem nagyon jellemző (a szigorú erkölcséről és szigorú törvényhozójáról, Zaleukosról híres polisban, Lokroiban nincsenek is kapélosok, a parasztok maguk járnak be a városba, termékeiket eladni, ugyanitt tiltják a tiszta, vizezetlen bor fogyasztását).

Hérodotosnak az a közlése, miszerint a lydek 545/544 után tanultak meg szatócskodni, zenélni és luxusruhákban járni, érthető, ha arra gondolunk, hogy a leigázott lakosság egy része, parasztok, volt szabad lyd harcosok ipari, kereskedőfoglalkozásra voltak kénytelenek áttérni. A lydek egy része továbbra is katonaként szolgálhatott. Hérodotos másik közlése, az, hogy a lydek voltak az első kereskedők, nyilvánvalóan a pénzverés feltalálása és a pénz - kereskedelem Hérodotos-kori szoros kapcsolatának felismeréséből származik.

46, 5 Γύγης, 47, 1, 5 θέσθαι παῖδα: A Gygés - történet remek példája az alacsony származás toposzának. Gygés száműzött gyermekből válik a király lándzsahordozójává, akit, bár nem árva, adoptál nagybátyja (vö. a gyermek Augustust rokona, Caesar fiává fogadja), fiatalon, tizenennyolc évesen jelenik meg a politika színterén: 47, 2, 3 παῖδα Γύγην ἔπεμψε, περὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη γεγονότα vö. Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi RGDA 1, Apollóniából érkezik haza a fiatal Augustus), majd hamarosan kitűnik hadművészetben való jártasságával: 47, 3, 1 - 3 Γύγης κάλλει τε καὶ μεγέθει διαφέρων... ἥσκει, vö. Nikolaos Damaskénos *Bios Kaisaros* 3, 6 ἥσκει γὰρ καὶ τὴν ψυχὴν τοῖς καλλίστοις ἐπιτηδεύμασι καὶ τὸ σῶμα ταῖς γενναίαις καὶ πολεμικαῖς μελέταις, jól mutatja, hogyan lehet egy politikailag semleges szövegbe politikai propagandát belecsempészni. Platón Gygést mint bérespásztorból felemelkedett trónkövetelőt mutatja be, aki isteni segítséggel (egy láthatatlanná tevő gyűrű segítségével, ld. Nibelung - mondakör, Tolkien: *Lord of the Rings*) lesz király. A platóni leírásnak semmi köze a valósághoz, ugyanúgy ökreivel szántogató paraszt volt Gordius, a legendás phryg király, akinek egy sas száll le szekérének rúdja: a jóslatfejtők szerint ez királyságot jelent,

Id. 47, 6, 5 ἀετοὺς δύο ... ἐπὶ τὸν θάλαμον, ill. Suet. Aug. 94 említi azt a sast, amelyik a reggeliző Augustus kezéből kiragadta a kenyeret, majd visszaadta neki, Liv. I 34, 8 szerint Tarquinius Priscus fejéről ragadta el a kalapot egy sas, majd visszahozta neki, isteni jelként értelmezik.

MELLÉKLET TOPOSZ - KATALÓGUS

VIII. ANTIK PORTRÉK - ALACSONY SZÁRMAZÁS

Rabszolgasorból felemelkedett költő, filozófus, uralkodó, szegény, fizikai munkát vagy megvetett foglalkozást végző szülők gyermeke, kétkezi munkából élő filozófus (SERV)

- RHODOPIS: Hér II 134, samosi, Amasis / Mykerinos hetérája
- ZAMOLXIS: Hér IV. 95, Pythagoras rabszolgája
- ALKMAN: HL 9, Ael VH 12, 50, Suda Alkman
- AISÓPOS HL 33, Suda Aisópos, Hér. II 134
- DIAGORAS (ὁ ἄθεος), Démokritos tanítványa, Suda Diagoras
- KLEANTHÉS Diog. Laert. VII 168
- PRÓTAGORAS: Diog. Laert. IX 53, Aul. Gell. NA 5
- PITTAKOS: anyja thrák, Diog. Laert. I 4, 74
- GYGÉS: Platón Pol. 359, Just. 1, 7, Cic. off 3, 9, 38, Strabón 13, C 590, 14 C 620, Nik. Damask 44 - 49., Hér. I 8
- GORDIUS: Strabón 12 C 568, Hér. I 14, 35, 45
- TARQUINIUS PRISCUS: Liv. I 34, Val. Max. 3, 4, 2
- ORTHAGORAS, SIKYÓNI TYRANNOS: Pap. Oxy. XI 1365 Jacoby 105 F 2, Arist. Pol. 1315 b
- SERVIUS TULLIUS: Liv. I 39, Val. Max. 3, 4, 3, Plut. de fort. Rom. 10 (Val. Antias 2.)
- ARDYS, LYD KIRÁLY: Nik. Dam. 44, HL 36 Kymé
- SOPHOKLÉS: apja ács, kardkovács, Vita Sophoclis 1 -2
- EURIPIDÉS: apja szatócs, anyja zöldségeskófa, Vita Euripidis 2, Val. Max. 3, 4, 2
- VARRO: Val. Max. 3, 4, 4
- M. PERPENA: Val. Max. 3, 4, 5
- M. PORCIUS CATO: Val. Max. 3, 4, 6
- EUMENÉS: Plut. Eum. 1, apja fuvaros
- PHÓKION: apja mozsárütő - készítő Plut. Phók 4.
- AISCHINÉS: Dem. De Cor. 129 anyja hetéra, apja rabszolga tanítómester
- TYRTAIOS: sánta iskolamester, Suda Tyrtaios, Plat. Leg. 269a, Lyc. in Leocr. 28
- DEMOSTHENÉS: Aesch. In Ctes. 171, Val. Max 3, 4 Ext. 2, Plut. Dem. 4, 1, anyja skytha, apja késes
- TULLUS HOSTILIUS: Val. Max. 3, 4, 1
- MONIMUS, CINIKUS: pénzváltó rabszolgájából Diogenés tanítványa Diog. Laert. VI 82 (Máté 8, 9 Lévi)
- MENIPPOS: Diog. Laert. VI 99 - 101, IV 46 pontosi rabszolga
- ANTHISTENÉS: anyja thrák Diog. Laert. VI 1
- PHAIDÓN: Aul. Gell. NA II 18 rabszolga
- PHAEDRUS: Phaedrus Cod. P: Libertinus Augusti

Spät Eszter

Egy eretnek püspök ábrázolása az V. században

Commonitorium Orosii ad Aurelium Augustinum de Errore Priscillianistarum et Origenistarum

A korakeresztény egyház történetének egyik legrejtélyesebb, legellentmondásosabb alakja Priscillianus, Avilla 385-ben boszorkányság vádjával lefejezett püspöke. Nevéhez a legnagyobb hispán eretnek mozgalom, a priscillianizmus fűződik. Fellépése egybeesett az aszketikus mozgalom elterjedésével a birodalom nyugati felében. Kortársai és a modern kutatók egy része is a szerzetesség egyik korai előfutárát látták benne, míg mások szerint eretnek tanokat valló felforgató volt.

Sajnálatos módon Priscillianus tanításairól igen keveset tudunk, kortárs tudósítás nem maradt fenn róla. A későbbi írások általában a korabeli dualista irányzatok, előbb a gnoszticizmus majd a manicheizmus követőjeként említik Priscillianust, ám igen rövid terjedelműek és csak általánosságokat tartalmaznak. Priscillianus XIX sz. végén felfedezett írásai, az ú.n. *Würzburgi Tractatusok* tartalma azonban nem támasztja alá ezeket a vádakokat.

A Priscillianus kérdés egyik lehetséges megközelítési módja a támadó írások analízisének, tartalmuk, esetleges egyezéseik vagy ellentmondásaik, továbbá a közölt információ eredetének szempontjából.

Ezt az elgondolást követve, ennek a dolgozatnak az a célja, hogy a Priscillianus tanaira vonatkozó egyik legfontosabb dokumentumot, a *Commonitorium de errore Priscillianistarum* c. írást elemezze és értékelje.

A 414-ben keletkezett *Commonitoriumnak* különleges fontosságot kölcsönöz az a tény, hogy szerzője, a szintén hispán származású Orosius az első, aki manicheusként említi Priscillianust, és számos olyan tant tulajdonít neki, melyekkel nem találkozunk a korábbi írásokban, ezzel szemben megjelennek az Orosiust követő Priscillianus ellenes irodalomban.

A *Commonitoriumot* a priscillianista mozgalom modern kutatói egyhangúan, egy önálló vallási irányzat vagy szekta egyedi és összefüggő mithológiájának leírásaként kezelik. Dolgozatomban megkíséreltem kimutatni, hogy Orosius, az invektiva irodalom hagyományaihoz híven, valójában különböző rendszerekből összeszedett, sokadkézből vagy a korabeli közhelykészletből merített információk alapján állította össze az iratot, amely nem alkot egységes egészet, s főképp nem tekinthető a priscillianista mozgalom szavahihető leírásának.

A *Commonitorium* négy részre tagolható a legelső a lélek származását és földrebukását, majd testbe záratását írja le. Eszerint Priscillianus azt tanította, hogy a lélek, amely Istentől született (Isten emanációja), megígéri Isten előtt, hogy harcolni fog, felkészítették az angyalok által, majd a szférákon keresztül lefelé szállva a gonosz fejedelemségek fogságába esik. A győztes fejedelem a lelket különböző testekbe zárja, és azokra olyan adóslevelet (köteléket) kényszerít, amely saját tulajdonává teszi. Priscillianus ezért elismerte a csillagok hatalmát az ember felett, és azt állította, hogy Krisztus ezt az adóslevelet, köteléket feloldotta és a keresztre szegezte saját szenvedése által.

Az általánosan elfogadott értelmezés szerint a szöveg az egyes emberi lelkek alászállásáról és fogságbaeséséről szól. Így a fordításokban is gyakran lelkek szerepelnek többszámban, a kutatók a 'lelkek leszállásáról', a 'lelkek vándorlásáról' írnak. Egy ilyen tan azonban egyetlen ókori dualista rendszer elképzelései közé sem lenne beilleszthető, mivel mind a gnosztikusok, mind a manicheusok a lélek prekozmius bukását tanították. E szerint a történelem kezdetén

az isteni szellem egy része alázuhant vagy alászállt az örök isteni birodalomból, és ez az isteni erő, öslélek osztódott aztán az anyagi világban, ennek utódjai a lelkek.

A *Commonitorium* és a különböző dualista rendszerek mitológiáját ismertető korabeli szövegek egybevetése, ahhoz a felfedezéshez vezet, hogy Orosius valójában nem az egyes lelkek fogságba esésére és még kevésbé egy önálló priscillianista mítoszra utal. A lélek származásáról szóló rész nem más, mint a hagyományos manicheus teremtmésmítosz egy kissé egyedi és lerövidített, éppen ezért - a modern olvasó számára - nehezen követhető feldolgozása.

A manicheus tanítások szerint a világ teremtése előtt két ősi principium létezett, a Jó és a Rossz. A Jó a Fénnyel és a Szellem világával azonos, a Rossz pedig a Sötétiséggel és az Anyag világával. Az idők kezdetén a Sötétség megpillantotta a Fényt, megkívánta és rátámadt, hogy megszerezze. Ekkor az Atya életre hívja önmagából fiát, az Ősi Embert, aki az Atya emanációja, azaz lényegét tekintve azonos vele. Ezután az Atya felruházza fiát a saját öt szellemi tulajdonságával, (ezek: a Megfontolás, Értelem, Tudás, Gondolat, Elhatározás.) Ez az öt megtestesült, önálló léttel rendelkező, isteni erény alkotja az Ősi Ember fegyverzetét vagyis a lelkét.

Az Ősi ember felveszi a harcot a Sötétiséggel, ám az ellenség erősebbnek bizonyul: a Sötétség erői legyőzik és felfalják a Fény küldöttjét. Ezzel azonban a Sötétség támadása is megtörik, mivel a fénnel keveredve erejét veszti. Idővel az Ősi Embernek sikerül kiszabadulnia fogságából, de legfontosabb része, isteni lelke továbbra is ottmarad. A Sötétség pedig, látván a Fénynek az elveszett fényrészecskék visszaszerzésére tett kísérleteit, anyagba zárja ezeket a részecskéket (vagyis az ősi ember lelkét). Így keletkezett az emberi faj, melynek teste anyagi, a Sötétség alkotása, lelke viszont isteni, a földre bukott ősi lélek utódja.

Tulajdonképpen ez az a történet, amelyet a lélek származásáról Orosius a priscillianistákkal kapcsolatban elmesél, a mítoszból csak az emberi, vagy akár a világtörténelem szempontjából a leglényegesebb mozzanatot kiemelve: a Lélek (Az ősi ember lelke, vagyis a világban található ősi lélek) harcba indulását és fogságba záratását. Más szerzőknél is gyakran találkozunk a manicheus mítosz olyan megfogalmazásával, mely csak a Lelket (az Animát) említi, mint a történet főszereplőjét, s a többi mitikus szereplőt, mint pl. az ősi embert pedig mellőzi. Így pl. Alexander Lycopolitanus ezt írja "Elküldött tehát az anyag ellen valamiféle Isteni erényt, melyet mi Léleknek nevezünk (quam nos Animam vocamus), és amely az anyaggal összekeveredett."

Maga a *Commonitorium* szövege is alátámasztja ezt a feltételezést. Orosius szerint a földre szálló lélek testekbe záratik (in corpora diversa contrudi), vagyis egyetlen lélek több testbe. Ez a nyelvileg látszólag zavaros kép csak a manicheus mítosz keretei közt nyerhet értelmet.

Annak a felismerése, hogy itt a manicheus teremtmésmítosz egy változatával állunk szemben, több eddig homályosnak értékelt kifejezés tisztázását is lehetővé teszi. Ezek közül csak egyet szeretnék megemlíteni, még pedig egy olyan helyet, ahol véleményem szerint szövegromlásról van szó.

Orosius azt írja, hogy a csatába induló lélek '*instrui adoratu angelorum*' - felkészítettetik az angyalok imádása által. (Nem világos, hogy ki v. mi az imádás tárgya, de akár a lélek, akár a Legfőbb Atya, ez a kép nem illeszthető a manicheus mítoszba) Az itt említett angyalok valószínűleg az öt isteni erény v. szellemi tulajdonság, melyek az ősi ember lelkét, fegyverzetét alkotják - más szövegek is angyalként említik ezeket. Az *adoro*, imádás szónak ebben a szöveggörnyezetben nincs értelme, viszont ha *adorno*-ra javítjuk, a mondat máris beilleszthető a manicheus mítoszba. Az *adorno* egyik jelentése: felszerelni felfegyverezni, *armare*, *instruere* (participiuma az *armatus adornatusque* formában gyakori szókapcsolat az

ókori irodalomban). Az Atya pedig az öt erénnyel (angyallal) fegyverzi fel az ősi embert. A szövegromlás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a későbbi másoló már nem ismerte a mítoszt. Különben már maga Orosius is kissé pontatlan, mivel az öt erénnyel az ősi ember fegvereztetik fel, nem pedig a lélek, ami maga ez a fegyver, vagis az öt erény. Valószínű, hogy Orosius félreértette a felhasznált forrást.

A lélek földreszállásának manicheus képébe azonban egy olyan mozzanat keveredik, a szférák, pontosabban a bolygó istenek hatalmába kerülő lélek, és a gonosz hatalmát szétzúzó megváltó gondolata amely nem illeszthető a manicheus mítoszbá. Ennek eredetét máshol kell keresnünk:

Az elképzelés, hogy a szférákon keresztül leszálló lélek magára ölti a bolygók tulajdonságait, így jön létre az emberi természet jól ismert az ókori irodalomból. Gondoljunk például például Macrobius kommentárjára a *Somnium Scipionis*hoz, vagy a hermetikus íratra, a *Poimandres*re. A *chirographum* (adóslevél, kötelék) kifejezés pedig a gnosztikus mitológia egyik alapgondolatához köthető, és arra a végzetes hatalomra utal, amelyet a bolygók gyakorolnak az ember felett. A gnosztikusok, akik elutasították az anyagi világot, a csillagok örök rend szerinti mozgásában a földi végzet kikerülhetetlen zsarnokságát látták. Különösképpen vonatkozik ez a bolygókra, az anyag istenének fősegítőtársaira, akik mindent megtesznek, hogy a lelkeket idelelnt tartsák, a tulajdonukat képező földi test fogságában. Ezeknek a bolygóknak a hatalmát, az ő köteléküket semmisíti meg a gnosztikus megváltó, lehetővé téve, hogy a lelkek elmenekülhessenek börtönükből.

Orosius a lélek származásának mítoszáról írtakat egy állítólag Priscillianustól származó levélrészlettel fejezi be, mely szerinte híven tükrözi Priscillianus tanítását és alátámasztja a fentebb leírtakat. A levélnek mind a hitelessége, mind az értelme vitatott a szakirodalomban. Most azonban, ha figyelembe vesszük, hogy egy manicheus mítoszt szükségszerűen egy manicheus kozmogóniára vonatkozó szövegnek kell alátámasztania, a levélrészlet értelmezése lehetővé válik.

A levélrészlet azt fejt ki, hogy mi is az a '*prima sapientia*', vagyis legelső, legfontosabb tudás más szóval a (megváltó) gnózis. A gnózis pedig annak az ismerete, hogy mi is az emberi lélek, milyen helyet foglal el a világban és mi a feladata. Pontosán erről szól a levél. Eszerint a gnózis nem más, mint felismerni a lelkekben az isteni erények természetét, vagyis az ősi lelket alkotó öt isteni tulajdonságot. Továbbá meg kell ismerni az anyagi világ természetét és elrendezését (*corporis dispositionem*), a tíz eget, a nyolc földet és a csillagokat, melybe a Fény erői rendezték az anyag kaotikus részeit vagyis a Sötétség fejedelmait a lélek felfalása után, hogy könnyebbé váljon a Sötétséggel keveredett részecskék szétválasztása.

Végül pedig a gnózis hozzájárul az anyagba zárt fényrészecskék (a szent elemek) kiszabadulásához. Mivel minden egyes emberi lélek a fogságba esett világlelek része, az egyes lelkek gnózis által történő megváltása, a bebörtönzött fényrészecskék egy részének a megszabadulásával azonos. A gnózis tehát legyőzi a szent fényrészecskék anyagban való elrendezést (*sanctorum dispositiones superare*), segít kiszabadulni börtönükből.

Hogy a levél vajon milyen forrásból származik, az továbbra is nyitott kérdés. Stílusát összehasonlítva a *Würzburgi Tractatus*okkal, kizárható Priscillianus szerzősége. Tartalma, tömör megfogalmazása arra utal, hogy szerzője valóban manicheus volt, vagy legalábbis igen jártas a manicheus mitológiában. A legvalószínűbb, hogy Orosius valamilyen -egyelőre azonosíthatatlan- eredeti manicheus forrásból idéz.

Orosius ezután a priscillianisták asztrológiai tanításainak ismertetésével folytatja, de mivel ez megegyezik a klasszikus asztrológiából ismert gondolatokkal, itt nem érdemes rá külön kitérni. Végül pedig egy *Memoria Apostolorum* c. apokrif művet említ, amellyel a priscillianisták dualista világképük tanításait szemléltetik. Ebben a könyvben arról is szó esik,

hogy a természeti jelenségeket mágikus mesterkedések hozzák létre. Így az eső és a mennydörgés is úgy keletkezik, hogy Isten, ha esőt akar adni az embereknek, megmutat egy bizonyos Fény Szűzt a nedvesség fejedelmének, aki vágyakozásában megizzad és mivel a szűzt nem tudja megszerezni, nagyokat nyög.

Az Fény Szűz eredeti története szerves része a manicheus kozmogóniának, s az élővilág születésére szolgál magyarázattal. A mítosz lényege, hogy miután a Fény birodalmának küldöttei elrendezték az anyagot (a földeket, egeket, és csillagokat) egy gyönyörű fény szűz jelent meg a csillagok, az égre szögezett fő archonok előtt, hogy visszaszerezzék a lenyelt fényrészeket. A tehetetlen archonok vágyakozásukban lánggra gyúlva elhullatták a fényrészeket. Ezek egy része már túlságosan összekeveredett a Sötétséggel, elnehezedve alázuhan, s ezekből a keverékekből születtek a növények és az állatok.

Ennek a mítosznak természetesen semmi köze sincs az eső keletkezéséhez, ám keresztény szerzők között létezett egy olyan hagyomány vonal, mely szerint a manicheusok ezzel magyarázták az eső keletkezését. Ezt a változatot egy Hegemonius nevű szerzőnél és követőinél olvashatjuk. Hegemonius 340 tájékán keletkezett műve volt a legelső keresztény írás amely a manicheus vallási rendszert támadta, és hatalmas hatása volt az antimanicheus irodalom vádkészletének fejlődésére. Hegemonius a Fény Szűz történetét megkísérli elhelyezni a manicheus teremtménymítoszban, de mivel valószínűleg pontatlanok voltak az információi, az eső a vihar és a halál keletkezését próbálja magyarázni ezzel. Hegemonius követőinél a történet már önálló életre kell, kilép a manicheus teremtménymítosz keretéből, s egyszerűen mint a természeti jelenségek erkölcstelen manicheus magyarázata jelenik meg. Mivel Fény Szűz mítoszának ez a torzult formája csak olyan szerzőknél található meg, akik bizonyíthatóan Hegemoniusra támaszkodtak, feltételezhetjük, hogy Orosius a Fény Szűz történetét Hegemoniustól vagy valamelyik követőjétől kölcsönözte.

Orosius a *Commonitorium*-ot azzal a kijelentéssel zárja, hogy Priscillianus tagadta az Atya, a Fiú és a Szent Lélek önálló létezését, különálló személyiségét a Szentháromságon belül. Ez a tan szabellianisták, egy trinitárius eretnység tanítása, akik az orthodox kereszténység dogmáitól csak a Szentháromság értelmezésének kérdésében tértek el, és a dualista vallási irányzatokkal semmiféle eszmei közösséget nem tartottak fenn.

Összefoglalva a fentebb leírtakat, leszögezhetjük, hogy a *Commonitorium* nem egy önálló és összefüggő eretnységet mutat be, hanem különböző rendszerekből és forrásokból összeszedett kompiláció. Egyaránt tartalmaz manicheus, gnosztikus és szabellianus illetve a klasszikus asztrológiából vett elemeket. Orosius forrásai különböző eretnek ellenes művek illetve (helyenként félreértelmezett) eredeti manicheus írások vagy írástörödékek lehettek.

Ez az eljárás, a különböző jellegű és eredetű vádak egymásra halmozása, megfelelt az ókori invektíva irodalom hagyományainak. Különösképpen így volt ez a manicheusok esetében, ahol az egyházatyák hagyományosan felhasználták a megelőző évszázadok során a gnosztikusok ellen felhalmozott vádatokat, függetlenül azok találó voltától. (talán érdemes megemlíteni, hogy hasonló problémákat figyelhetünk meg az időben Orosiust követő antipriscillianista szerzőknél, akik a maguk részéről Orosiust másolták, gyakran pontatlanul.)

Mit jelent mindez a Priscillianus probléma szempontjából? Orosius *Commonitorium*-ának analízisének, ha Priscillianus valódi tanításainak megismeréséhez nem is visz közelebb, arra készítet, hogy komolyan kétségbe vonjuk az antipriscillianista irodalom forrásértékét, s a képet, amelyet ezek az írások festenek az 'eretnek' püspökről. Az Orosius által alkalmazott módszerek feltárása arra figyelmeztet, hogy a priscillianistákra vonatkozó egyéb szövegek tartalmát is általában fenntartással fogadjuk - hiszen Orosius eljárásának gyökereit alighanem

a korabeli invektíva irodalom hagyományaiban kell keresni.

Commonitorium Orosii Ad Aurelium Augustinum de Errore Priscillianistarum et Origenistarum

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR: IV. sz. második fele - aszketikus mozgalom kibontakozása a Római Birodalom nyugati felében, korai szerzetesi közösségek létrejötte; konfliktusok az egyházzal és az állammal, szigorú aszketizmusuk miatt gyakran kerülnek eretnekség gyanújába (Hieronimus, *Epist.* 22, 28, 29, 54, *Ad Titum; Adv. Iovinianum, Adv. Helvidium*)

HISPANIA: Priscillianus fellépése (370-385), priscillianista mozgalom IV-VI. sz.

1. PRISCILLIANUS:

ÉLETE: (Sulpicius Severus, *Chronicon* II. 46-51): Ny. Hispania, laikusként lépett fel először, belső reformokat követelt az egyházban és szellemi megújulást, önmegtartóztató életmódot, 'kivonulást a világból'; 380 Caesaraugustai Zsinat P. ellen, felmentő ítélet; 381 Abila püspöke lesz, 381-384 csatározások Priscillianus hívei és ellenfelei közt, 385 Magnus Maximus ellencsászár Treverisben lefejezteti Priscillianust és társait (convictum maleficiis...obscoenis studiis doctrinis), halála után szentként és mártírként tisztelik Hispaniában.

FORRÁSOK: Priscillianus *XII Tractati*

Sulpicius Severus; I. Toledói Zsinat és I. Bracarai Zsinat aktái; Hieronimus: *De Viris Illustribus* CXXI, *Ep.* CXXXIII. Orosius: *Commonitorium*; Augustinus: *De Haeresibus, Contra Mendacium, Ep.* CCXXXVII; Turubius: *Ep. ad Idatium*; Leo Magnus: *Ep.* XV; Prosper Aquitanus: *Chronicon*; Idatius Aquae Flaviensis: *Chronicon*

2. Probléma

Priscillianus személyének és tanainak megítélése: eretnek vagy a nyugati aszketizmus, szerzetesség előfutára?

szakirodalom: Ch. Babut: *Priscillien*, 1909 Paris; H. Chadwick: *Priscillian of Avilla*, 1976 Oxford; J. Cabrera: *Priscilianismo en la Galicia antigua*, 1983, Granada, Lopez Caneda: *Prisciliano*, 1966 Santiago; Menéndez y Pelayo: *Historia de los Heterodoxos epanoles*, 1917 Madrid; Puech: *Les origines du Priscillianisme*; Ramos Loscertales: *Prisciliano*, 1952 Salamanca; Vollman: *Studien zum Priscillianismus*, 1965;

3. Probléma egyik lehetséges megközelítése: antipriscillianista írások elemzése

Dolgozat célja: Kimutatni, hogy a *Commonitorium* manicheus, gnosztikus, szabellianus és klasszikus asztrológiai elemek kompiliációja, nem Priscillianus tanításait tükrözi

Commonitorium Orosii: 1. Priscillianus primum in eo Manichaeis miserior, quod ex veteri testamento haeresim confirmavit, docens animam, quae a deo nata sit, de quodam promptuario procedere, profiteri ante deum se pugnaturam et instrui ADORATU (ADORNATU) angelorum: dehinc descendente per quosdam circulos a principatibus malignis capi et secundum voluntatem victoris principis in CORPORA DIVERSA CONTRUDIisque adscribi CHIROGRAPHUM. Unde et mathesim praevalere firmebat, adserens quod hoc CHIROGRAPHUM soluerit Christus et adfixerit cruci per passionem suam, sicut ipse Priscillianus in quadam epistula sua dicit:

2. Haec prima sapientia est in animarum typis divinarum virtutum intellegere naturas et corporis dispositionem, in qua obligatum caelum videtur et terra omnesque principatus saeculi videntur adstricti; sanctorum vero dispositiones superare...

3. ...in quo etiam libro (Memoria Apostolorum) de principe humidorum et de principe ignis plurima dicta sunt, volens intellegi arte, non potentia Dei omnia bona agi in hoc mundo: Dicit

enim esse virginem quandam lucem, quam deus volens dare pluviā hominibus principi humidorum ostendat, qui dum eam adprehendere cupit, commotus consudet et pluviā faciat et destitutus ab ea mugitu suo tonitrua concitet.

4. Trinitatem autem solo verbo loquebatur, nam unionem absque ulla existentia aut proprietate adserens sublato et patrem filium spiritum sanctum hunc esse unum Christum docebat

Fordítás (ill. értelmezés): 1. Priscillianus elsőször is még a manicheusoknál is elvetemültebb, amennyiben eretnokségét még az Ótestamentummal is alátámasztja, azt tanítván, hogy a lélek, amely Istentől született, valamilyen raktárból jön elő, megígéri Isten előtt, hogy harcolni fog és felkészítetik az angyalok imádása által (felfegyvereztetik az angyalokkal): ezután, a szférákon keresztül lefelé szállva, a gonosz fejedelemségek fogságába esik és a győztes fejedelem akarata szerint különböző testekbe vettetik, amelyek adóslevéllel a gonoszhoz köttetnek, mint annak a tulajdona. Priscillianus ezért hitt az asztológia igazságában, hozzátéve, hogy Krisztus ezt az adóslevelet feloldotta és a Keresztre szegezte saját szenvedése által (Pál, Kol. 2.14), ahogy maga Priscillianus is mondja egy levelében:

2. A gnózis felismerni a lelkek típusaiban az isteni erények természetét és megismerni a világ elrendezését, amelybe kényszerítve van az ég és a föld és a világ összes fejedelemsége van kötözve, a szent elemek elrendezését pedig legyőzni.

3. Ebben a könyvben sok szó esik a nedvesség és a tűz fejedelméről, és arról akar meggyőzni, hogy a jó dolgokat nem Isten hatalma, hanem mesterkedés hozza létre: azt állítja ugyanis, hogy létezik egy bizonyos fény szűz, akit Isten, midőn esőt akar adni az embereknek, megmutat a nedvesség fejedelmének, aki míg a szűzt vágyik megszerezni, felindulva megizzad és esőt támaszt, mikor pedig megfosztják tőle, nyögésével mennydörgést gerjeszt

4. A Szentháromságot csak szóban vallotta, mivel egységét hangsúlyozva személyeit megfosztotta az önlévő létezésről és azt tanította, hogy az Atya a Fiú és a Szentlélek mind egy Krisztusban

Fogalmak

Gnoszticizmus (számos iskola gyűjtőneve): I-IV. sz., dualista vallási irányzat, az anyagi és a szellemi, a Rossz és a Jó végletes szétválasztása, középpontjában az isteni szellemet anyagi börtönéből megváltó tudás (gnózis) állt.

gnózis: reveláció útján megszerezhető tudás; tárgya: Isten, az emberi lélek és a világ valódi természetének megismerése; a megváltás eszköze

források: elsődleges: Apokrifek; Kopt Gnosztikus Könyvtár: Nag Hammadi, Bruce Codex, Berolensis Codex

másodlagos: Keresztény egyházatyák: Iraeneus, Alexandriai Kelemen, Hippolytus, Origenes, Epiphanius; neoplatonikusok: Porphyrios, Plotinus

manicheizmus: névadó és vallásalapító: Mani 214-267, Mezopotámia; fénykora a Birodalom nyílt felében V.-VI.; gnosztikus, iráni, zsidó elemek; szélsőségesen dualista, világ története a két ősi principium, a Jó és a Rossz harca; saját és egységes mitológia, gnózis itt is központi elem.

források: elsődleges: perzsa: Sabuhrgan (Mani írása), Turfani Fragmentumok; Kopt: Medinet Madi könyvtár, Cologne Mani Codex; kínai, török fragmentumok

másodlagos: keresztény egyházatyák: Hegemonius (Acta Archelac), Epiphanius, Augustinus, Titus Bostriensis; szír: Ephraem Syricus, Theodore Bar Konai; neoplatonikus: Alexander Lycopolitanus; perzsa (zoroasztrianus): Skand-Gumanik-Vicar, Denkart; arab: Ibn an-Nadim, al Ya'qubi, al-Biruni Manicheus mítosz 'főszereplői':

Legfőbb Atya (Bonus Pater, Pater Lucis, Summus Pater)

ősi Ember, az Atya fia, emanációja (Homo Primus)

ős Lélek, a Homo Primus lelke vagy fegyverzete, (Anima, Armatura) = 5 isteni erény (divinae virtutes, angeli): Értelm, Tudás, Elhatározás, Gondolat, Megfontolás

emberi lélek: Ős Lélek utódja, világba zárt fényrészecskék (sancta elementa)

szabellianizmus (patripasszionizmus): Trinitarianus eretnecség, III. sz., A Szentháromság abszolút egysége, Fiú nem rendelkezik önálló létezéssel vagy személyiséggel, az Fiúban az Atya is szenvedett a kereszten

Domány Judit

Nemesianus bukolikus költeményeinek világa¹

1. M. Aurelius Olympius Nemesianus életéről nem tudunk többet annál, hogy volt valami köze Karthágóhoz — feltehetően afrikai, talán karthágói származású volt —, és a Kr. u. 3. század utolsó harmadában élt, egy meglehetősen viharos korban. A „katonacsászárok” (Aurelianus, Tacitus, Probus és Carus) kora volt ez. A sors fintora, hogy erről a viharos korszakról alig van megbízható korabeli forrásunk.²

Nemesianus neve mellett *Cynegetica* című tankölteményének két kéziratában is szerepel a „karthágói” jelző.³ *Cynegetica* című költeményét Carus császár két fiának, Carinusnak és Numerianusnak ajánlotta (*Cyn.* 63-75).⁴ Ez az ajánlás Kr. u. 284-re datálható.⁵ Flavius Vopiscus Carus—életrajzában említi Nemesianust, „aki a halászmesterségről, a vadászatról és a hajózásról írt, és minden koszorúval ékesen kitűnt”.⁶ Az említett három tanköltemény (*Cynegetica*, *Halieutica*, *Nautica*) közül egyedül a *Cynegetica* maradt ránk, az is csonkán. Fennmaradt még Nemesianustól négy bukolikus költemény, amely a kéziratok többségében Calpurnius Siculus eklogáival együtt hagyományozódott. A két költő bukolikus költeményeit részben metrikai érvek alapján Moritz Haupt választotta szét.⁷

2. A bukolikus költészet sok meghatározása közül kettőt vettem alapul, egy antik definíciót a Theokritos-scholionok bevezetőjéből,⁸ a modernek közül pedig Halperin definícióját.⁹ Mindkét definícióban szerepel, hogy a pásztori költészet falusi emberek szokásait, életét ábrázolja. Az antik definíció emellett a pásztori költemények strukturális jellemzőit emeli ki, nevezetesen azt, hogy e költemények drámai és epikus elemekből épülnek fel, továbbá azt,

1 Témavezető dr Ritoók Zsigmond professzor.

2 Probus, Carus, in: *Scriptores Historiae Augustae* iterum recensuit Hermannus Peter. vol. II. Lipsiae: Teubneri 1884.—Ammianus Marcellinus művének éppen az a része veszett el, amelyben ezt a korszakot tárgyalja. Vö. DEMANDT, ALEXANDER: *Die Spätantike*. München: Beck 1989. (Handbuch der Altertumswissenschaft. Beg. von Iwan Müller. Abt. 3. Teil 6.), 34.

3 *The Eclogues and Cynegetica of Nemesianus*, by WILLIAMS H. J., *Mnemosyne* Suppl. 88, Leiden 1986., p. 99.

4 *Cynegetica* in: *The Eclogues and Cynegetica of Nemesianus*, by WILLIAMS H. J., *Mnemosyne* Suppl. 88, Leiden 1986.

5 LENZ, F. s. v. Nemesianus, RE XVI 2, 1935, 2329-2337.

6 Flavii Vopisci Carus, Carinus et Numerianus 11,2, in: *Scriptores Historiae Augustae* iterum recensuit Hermannus Peter. vol. II. Lipsiae: Teubneri 1884., 238-239.

7 HAUPT, MORITZ: *De carminibus bucolicis Calpurnii et Nemesiani*, Berlin 1854. Repr. in: *Opuscula I.* 358-406, Lipsiae 1875.—Az együtt hagyományozott 11 ekloga egysége mellett próbál érvelni RADKE (Zu Calpurnius und Nemesian. *Hermes* 100 (1972), 615-623.)

8 Prolegomena de poesi bucolica et de Theocrito, in: *Scholia in Theocritum auctiora reddidit et annotatione critica instruxit Fr. Dübner* Parisiis 1849, p.2.

9 HALPERIN, DAVID M.: *Before Pastoral. Theocritus and the ancient tradition of bucolic poetry*. New Haven and London 1983, 70-71.

hogy idegenek tőlük a nagy méretek és a nagyszabású tartalmak, Halperin pedig azt, hogy a pásztori költeményekben ábrázolt kis világ szembe van állítva a költészeten kívüli nagy világgal, amely egyben értékrendek, szabályrendszerek szembeállítását, a harmóniának a kaotikus állapottal való szembehelyezését jelenti. Az elfordulás a nagyszabású témáktól és a nagy formáktól a hellenisztikus korban, nevezetesen Theokritosnál programszerűen jelentkezik, és a késő császárkorban éppen Nemesianus bukolikus költészetében is kimutatható.

3. Nemesianus I. eklogája drámai keretbe foglalt dal (epikédeion) Meliboeus, az elhunyt pásztorköltő emlékére. A bevezető párbeszéd két pásztor: az ősz hajú Tityrus és a fiatal Thymoetas között zajlik. Az ifjú Thymoetas kéri az öreg Tityrust, hogy mondjon valami éneket. Tityrus szerényen elhárítja a kérést, és Thymoetas költői tudását magasztalva arra biztatja, hogy inkább ő énekeljen Meliboeusról, a nagy öregről. Thymoetas enged a kérésnek. Thymoetas Tityrus költői tudásának isteni eredetét említi kérése indoklásában. A hangszeres játék tudományát Pantól tanulta, a verselés művészetét Apollótól kapta Tityrus. A kérést a locus amoenus leírása zárja le: a nyáj, a csorda békésen legel a harmatos réten a hajnali csendben.

Tityrus idős korára hivatkozva hárítja el a kérést. Az öregséget és a fiatalságot szembeállítva dicséri és biztatja Thymoetast. Tityrus haja fehér, vágyai már nem olyan hevesek, mint régen, az éneklést abbahagyta: sípját Faunusnak áldozva felakasztotta. Most a fiatal Thymoetason a sor, most őt visszhangozza a táj, és tudását költői versenyben is bizonyította, mégpedig nem akármilyen bírák előtt: az egyik maga Tityrus volt, akiről Thymoetas elmondta, hogy az istenektől tanult, a másik Meliboeus, aki halála után a "kegyesek szférájába" (mundus piorum) került, és mint Thymoetas szavaiból megtudjuk, még az istenek is (Phoebus, Pan, Linus, Orpheus) megsiratták.

Thymoetas tehát méltó arra, hogy Meliboeus dicsőségét megénekelje. Nem rögtönöz, hanem azt a dalt adja elő, amelyet a cseresznyefa kérgébe vésett, tehát érett, kicsiszolt művet. A költeményt kérgében őrző fa ismert bukolikus elem, amelyet egy másik hagyományos bukolikus elem követ: az átvonulás az egyik locus amoenusról a másikra.

Thymoetas a környezet dicséretével kezdi énekét: zöldell a fű, csend van, a bikák békésen legelnek. Az invocatióban az elemeknek, rajtuk keresztül Meliboeusnak ajánlja énekét, és a himnuszok hagyományos szerkezetét követve kéri, ahogy Meliboeus életében biztatta és segítette, úgy most is hallgassa meg. Ezután következik Meliboeus dicsérete, tetteinek méltatása. Meliboeust életében mindenki csodálta, halálát keservesen siratták. Az emberek törvénye szerint halott, de arra méltó, hogy ott üljön az istenek tanácsában. Ezt bizonyítják tettei: igazságos volt, a vitákat eldöntötte, a panaszokat elcsitította, életében megvalósult az, ami az aranykort is jellemezte: a falu, a falusi élet szeretete, a jog tisztelete, a birtokhatárok háborítatlansága. Jósága arcvonásaiban is tükröződött. Mégis a művészete az, ami az istenek közé emeli. Arra tanított, hogy a zene képes elűzni a gondokat. A fiataloktól nem sajnálta az elismerést és maga is istenien játszott. Meliboeus a művészetével érdemelte ki, hogy maguk az istenek adnak neki olyan ajándékokat, amilyeneket a pásztorok áldoznak nekik: a Faunusok szőlőt, gyümölcsöt, gabonát, Pales, a pásztorok istene tejet, Nymphák mézet, Flora koszorúkat. A legnagyobb megtiszteltetés mégis a Múzsák ajándéka, a zene. Ez emeli az embert az isteni szférába, ez teremt érzékelhető kapcsolatot ember, természet és az istenségek között. A Múzsák dalokat adnak, Thymoetas Meliboeusról énekel, Meliboeus nevét visszhangozza a természet. Hamarabb fog a természet rendje felborulni, mint Meliboeus dicsősége elhalványulna. Itt ismét hagyományos elem épül be a költeménybe: adynata, vagyis képtelenségek felsorolása. E képtelen képeket is a falusi élet, a természet köréből veszi a költő.

Thymoetas epikédeionja a halandó pásztor falusi szférája és az istenek szférája között csapong. A két szférát a művészet, a zene kapcsolja össze. A dalt indító természeti kép Thymoetas közvetlen természeti környezetét mutatja. A négy őselemhez fohászkodva, a dal segítségével jut el az égi szférába, Meliboeushoz, onnan hirtelen visszatér saját földi, pásztori szférájába. A kapcsolatot a két szféra között ismét a dal és Meliboeus alakja teremti meg. Meliboeus földi halandóként muzsikálni tanította Thymoetast, és saját művészete, amely az istenektől származott, őt magát is az istenek közé, sőt az istenek fölé emeli, hiszen az istenek is istenként tisztelik. Ezzel a pásztorok szférája is az isteni szférába emelkedik: a Faunusok, Pales, a Nymphák és Flora, a pásztorok, a falusi emberek istenei az istenségnek áldozó pásztorok szerepében jelennek meg. A dal, amit a Múzsák adnak, ajándék is és adomány is lehet, a legnagyobb megtiszteltetést jelenti. Ez a dal vezet vissza a földi szférába, Thymoetashoz, a falusi környezetbe. Ezt a környezetet, az egész természetet áthatja a zene, és a hétköznapinál magasabb, majdnem isteni szférává alakítja. A művészet, a zene ebben a szférában is biztosítja Meliboeus örök hírnevét, hiszen emlékét is a dal őrzi meg.

Meliboeus költői dicsőségével az égbe jutott. Thymoetasnak már az lesz a dicsőség, ha eljut a "városok úrnőjéhez", vagyis Rómába, a császári városba, és ott kap — társadalmi — elismerést költészetéért. Nemesianus első eklogája a bukolikus költészet szabályait követve az este képével zárul: lemenőben a nap, itatni kell.

4. A második ekloga témája a boldogtalan szerelem. Az epikus bevezető rész egy harmadik személyű elbeszélés, amelyből megismerjük Donace, Idas és Alcon történetét, ezt követi a két pásztorfiú, Idas és Alcon egymás után, de nem versenyszerűen előadott panaszdala.

Ez az ekloga felfogható a *paraclausithyron* variációjának, sőt paródiájának.¹⁰ A *paraclausithyron*ra jellemző drámai helyzetből annyi, hogy zárt ajtó választja el egymástól a szerelmeseket, de a szerepek módosultak. Nem a lány zárta be az ajtót, hanem őt zárták be a szülei, tehát aktív szereplőből passzívvá változott. Donacé szülei azzal, hogy lányukat bezárják, a nem pásztori világ törvényei szerint talán valami nagyobb bajt akarnak megelőzni, hiszen aggódnak érte, másrészt azonban büntetik a lányt azzal, hogy szabadságában korlátozzák. Donace bezárása egyúttal azt jelenti, hogy a pásztori világból kizárják. A boldogtalan szerelmes ifjú szerepe pedig meg van kettőzve, hiszen Idas és Alcon egymás mellett ülve, egymás után adják elő dalukat. Idas és Alcon közös éneklése nem költői verseny, illetve az egyenlők versengése. Nemesianus Theoktitossal ellentétben nem tesz különbséget juhász, kecskepásztor és csordás közt.¹¹

Idas a Nymphákat szólítja meg, őket kéri, mondják meg, hol lehet Donace. Az *invocatio* is, a *precatio* is himnikus elem, Idas dala mégsem himnuszként fejeződik be. Idas előadja saját szerencsétlen helyzetét. Bánatában a rábízott állatok is osztoznak, hiszen három napja nem esznek, nem isznak, ő maga csak ül a barlang előtt és képtelen dolgozni (II,33-34). Saját magáról beszél, Donacéhoz fordulva, de őt nem az *invocatio* formuláját követve szólítja meg, ahogy a Nymphákat megszólította. Idas a boldog múltat szembeállítja a jelenlegi boldogtalanságával. Miután arra panaszkodott, hogy nem tud dolgozni a szenvedéstől, mindjárt azzal folytatja, hogy sok marhája van, és sohasem üres a sajtárja. Azelőtt ott volt mellette Donace, még akkor is csókot lopott tőle, amikor a sípon játszott, bezzeg most nem törődik vele. Amikor kedvese távol van, sápadt, nem eszik, nem iszik, nem alszik, szürkében látja a világot, nem érzi az illatokat (II, 41-46). A boldogtalan szerelem állapotát mint valami betegség tüneteit írja le Nemesianus. A sápadt arcszínt nem a fű színéhez hasonlítja, mint

10 CANTER, H. V.: The paraclausithyron as a literary theme. *AJP* 41 (1920), 355-368. YARDLEY, J. C.: The Elegiac Paraclausithyron. *Eranos* 76 (1978), 19-34.

11 SCHMIDT, ERNST A.: Hirtenhierarchie in der antiken Bukolik? *Philologus* 113 (1969), 183-200.

Szapphó, hanem a puszpánghoz, amely nemcsak hogy örökzöld, hanem még a virága is apró, zöldessárga, valamint a sárga violához (II, 41). Hogy a szerelmes ifjú érzékei elhalványulnak, Idas azt is virágok képeivel fejezi ki: a fehér liliomot szürkének, a piros rózsát és a piros turbánliliomot halvány rózsaszínűnek látja¹², a mirtusz és a babér illatát nem érzi. Ha Donace jönne, minden jóra fordulna. Idas nem nevezi kegyetlennek kedvesét, sőt bizonygatja, hogy szeretni fogja, amíg a falusi istenek szeretni fogják azokat a terményeket, növényeket, melyek a védelmük alatt állnak, vagyis, hogy örökre szereti (II, 50-52).

Az elbeszélő Apollót szólítja és kéri, ő mondja el az éneket, amellyel Alcon válaszolt Idas dalára.

Alcon panaszdalának szerkezete Idas dalához hasonlóan az ima formulájára emlékeztet, de az *invocatio* (II, 55-58) után nem a hagyományos *precatio* következik, hanem szemrehányás Dionének. Alcon Paleshez, aki a hegyi legelőket, Apollóhoz, aki a pásztori költőket, Silvanushoz, aki a ligeteket védelmezi, és Diónéhez, a szerelem istennőjéhez fohászkodva kezdi énekét. Dióné funkcióját részletesen leírja, neki panaszskodik Dióné évszázadok óta törődik az emberekkel, nem kedvez Alconnak, pedig ajándékot is küldött neki, a foglalkozása sem szégyellnivaló, sőt istenekhez méltó, ő maga szebb, mint a vetélytársa, ráadásul sípon is tud játszani. Alcon azt kéri számon, miért hagyta el őt Donace, mikor ajándékokat is adott neki. A kalitkájába visszatérő csalogány leírása Nemesianus egyéni leleménye, ugyanakkor a dalokba beillesztett ekphrasisnak hosszú hagyománya van a bukolikus költészetben. Gondoljunk csak a kupa (kissűbion) leírására Theokritos I. idilljében. A nyúl, a galamb mint termékenység-jelképek és mint Aphrodité attribútumai, hagyományos szerelmi ajándékok. Alcon megpróbálja meggyőzni Donacét, hogy őt nem kell lenézni. Érvei: A pásztorkodás ugyan falusi (*rusticus*) foglalkozás, de istenek is őriztek nyáját; Idas szép; jól tud énekelni, sípon játszani. Költői tudásának elismerését jelzi, hogy sípját, amelyen egykor az istenek játszottak, Tityrustól kapta, aki eljutott az „úri városba”, vagyis Rómába. Ha Alcon valaha is eljut idáig, azt Donacénak köszönheti (II, 85-87). Öniróniával mondja Alcon: ő is a városnak fog énekelni, „hacsak a toboztermő ciprusok közt az ostorménfáknak és a fenyők közt a mogyoróbokornak szabad lombot hajtani”. Ez a hasonlat akkor érthető könnyen, ha felidézzük Vergilius hasonlatát az I. eklogából (I, 24-25):

uerum haec tantum alias inter caput extulit urbes
quantum lenta solent inter uiburna cupressi.

Róma úgy kimagaslik a többi város közül, mint amennyire a hajlékony ostorménfák közül a ciprusok szoktak. A ciprusfa köztudomásúan magas, sudár termetű, örökzöld fa, az ostorménfa pedig zömök cserje. Ha erre gondolunk, akkor érthető Alcon hasonlata Nemesianus második eklogájában: Alcon akkor fog Rómában énekelni, ha a nagy költők közt megtűrik az olyan szerény költőket is, mint ő. A második ekloga egy bukolikus toposszal zárul: az esti csillag (*Hesperus*) jelzi, hogy vége a napnak, ideje hazatérni.

5. Nemesianus harmadik eklogája epikus keretbe foglalt dal (himnusz). A témája Vergilius VI. eklogájának témájával rokon: hárman meglepi az alvó istenséget, felébresztik, és rábírák, hogy énekeljen.¹³ Vergiliusnál mitológiai lények lepik meg az alvó Silenust, megkötözik és így

12 A fehér liliom (*Lilium candidum* L.) és a rózsza (*Rosa* L.) azonosítása nem okoz gondot, de a 'hyacinthus' esetében André (1985, 126-127) szerint több faj is szóba jöhet. A görög ὑακινθός <*φακινθος a *uaccinium*mal azonosítható, ennek alapján itt feltehetően a turbánliliomról van szó (*Lilium martagon* L.) vö. SOÓ REZSŐ — KÁRPÁTI ZOLTÁN: Magyar flóra. Harasztok — virágos növények. (Növényhatározó II. kötet) Budapest, Tankönyvkiadó 1968, 679. o. — Vergilius III. eklogájában is szerepel a *hyacinthus*, (*suaue*) *rubens* jelzővel (III, 62-63) — a *hyacinthus* jelzője Nemesianusnál is *rubens*.

13 LACKNER, MARTIN: Überlegungen zur Rahmenhandlung der dritten Ekloge Nemesians. *RhM N. F.* 139 (1996), 41-52.

erőszakkal kényszerítik arra, hogy megnyilatkozzon. Silenus éneke kozmikus magasságokban szárnyal: a világ keletkezését adja elő. Ezzel szemben Nemesianus harmadik eklogájában nyoma sincs az erőszaknak, a kozmikus témáknak.

Nemesianus harmadik eklogájában három pásztor: Nyctilus, Micon és Amyntas nem azért lopakodik oda az alvó Panhoz, hogy megráfálja, hanem azért, hogy a furulyáját megkaparintsa. Nem alkalmaznak erőszakot, csak elemelik a fára felakasztott sípot. Nem akarják háborgatni az alvó istent, csak a hangszerét akarják kipróbálni. Nem tudják megszólaltatni Pan sípját, de sikerül felébreszteniük az istent, aki közli velük, hogy tilos dolgot művelnek, amikor az isteni hangszert kézbeveszik, és ezek után önként önként énekel nekik Bacchusról (III, 15-16). Pan maga megjelöli énekének műfaját: *carmen*, vagyis kötött szöveg, és elárulja éneke tárgyát is: Bacchus Lenaeus születése (*ortus*) és a szőlő "magjai" (*semina*), vagyis eredete. Pan éneke a himnusz műfaji sajátosságaival rendelkezik, amennyiben egy istenséghez és egy istenségről szól, tehát megvan benne két lényeges elem: az *invocatio*, az istenség megszólítása és a *laudatio*, az istenség méltatása, lényének, tetteinek bemutatása. Ebből a himnusból azonban hiányzik a *precatio*, az istenség kérése. Miért is kérne bármit is Pan Bacchustól, mikor maga is isten? De mit is kérne tőle, miután Bacchus olyan nagyszerű ajándékot adott a világnak, amikor az első szőlőtőkét elültette, majd megtanította a Satyrosokat a szüretelés és a borkészítés tudományára? Békesség és elégedettség sugárzik ebből a himnusból.

Pan Bacchus Lenaeusról, a gondokat oldó istenről, és nem a világhódító Dionysusról énekel. A csecsemő Bacchust ábrázolja. Lyaeus adománya a szőlő, amelyből a Satyrosok bort készítenek. A lerészegedés, az érzéki szerelem többszörös távolításban kerül ábrázolásra: Pan beszél róla az imájában, mint olyan dolgokról, amelyekben csak isteni (mitológiai) lényeknek, a Satyrosoknak és a Nympháknak meg az öreg Silenusnak van része. Ez az ekloga is az este toposzával fejeződik be.

6. A IV. ekloga *carmen amoebeum*, epikus bevezetővel.¹⁴ Szerkezetében is, tartalmában is rokon a másodikkal. Két becsapott szerelmes, Lycidas és Mopsus énekli panaszdalát. A *carmen amoebeum*ot epikus bevezető rész előzi meg, amelyből megtudjuk, hogy Mopsus egy lányba, Meroéba, Lycidas pedig egy fiúba, Iollasba szerelmes reménytelenül. Egyformán erős szenvedély gyötri őket. A két pásztorfiú egymás mellett ülve, egymásnak felelgetve édes panaszdalokat énekel: Lycidas is, Mopsus is felváltva egy-egy ötsoros strófát, a hatodik sor a refrén:

Cantet amat quod quisque: levant et carmina curas.

Mopsus kezdi az éneket, és zordnak nevezi Meroét, a sebes szelekhez hasonlítja, majd szemrehányó kérdéseket tesz fel neki. A lány a jellemzés alapján (IV 14-17) az első eklogából megismert Meliboeus tökéletes ellentéte (I, 56-59). A lány immitis és fugax, vagyis zord és illanó, menekülő, még a szeleknél is illanóbb. Meliboeus mitis, vagyis szelíd, és jellemzője a blanda gravitas. A jellemzésben fontos mozzanat a költészethez való viszony. Mopsus elsőnek azt veti a lány szemére, hogy az nem hallgatja a sípját, kerüli a pásztori dalait.

Lycidas Mopsus strófájára felelve kegyetlennek (*crudelis*) nevezi Iollast. A „puer o crudelis Iolla” (IV, 20) felidézi Vergilius VIII. eklogájából Damon dalának azt a strófáját, amelyben a szerelem kegyetlenségét énekli meg (VIII, 47-50). Ez az idézet, vagyis a *crudelis* jelző vergiliusi szöveggörnyezete megerősíti a *crudelis* jelzőt Nemesianusnál és értelmezi, hogy milyen értelemben *crudelis* Iollas. Nem maga Iollas kegyetlen, hanem sokkal inkább a

¹⁴ WLOSOK A., Originalität, Kreativität und Epigontum in der spätrömischen Literatur, in: Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques 2, hrsg. HARMATTA J., Budapest 1984, 251-265, itt 254-255.

szerellem, a szenvedély és a hozzá kapcsolódó istenségek, Amor és anyja, Venus. Vergilius sem nevezi meg Venust az idézett helyen, de Nemesianusnak már Amort sem szükséges megneveznie, elég a puer szót összekapcsolni a meg nem nevezett Venus jelzőjével.

Alcon figyelmezteti Iollast, hogy a szépség mulandó. Ezt a növényvilágból vett párhuzamos képekkel érzékelteti. A refrén aktuális jelentése ebben az összefüggésben: a költészet vigasztalást nyújt az öregedéssel szemben is.

Lycidas az előbbi gondolatmenetét folytatja: az idő az ura mindennek, de az ember ideje rövide van szabva. Az imént a növényvilágból vette a példát, most az állatok világából: a bikaborjak is gyorsan felnőnek, Iollas is húszéves már, és mutatkoznak rajta az öregedés első jelei.

A következő két versszakban Mopsus is, Lycidas is az árnyékba hívja kedvesét. Mopsus az állatokat hozza fel példának: a barmok, a madarak, de még a csúszómászó kígyó is az árnyékba menekül a hőség elől. Közben alkalma nyílik arra, hogy saját művészetét dicsérje: tőle visszhangzik az erdő, még a tücskökkel is felveszi a versenyt. Lycidas Iollas hiúságát veszi célba: azért hívja az árnyékba, nehogy a tűző nap tönkretegye a fiú hófehér bőrének szépségét. Itt kap helyet a *locus amoenus* leírása.

Azt ezután következő két versszakban következik a két szenvedő szerelmes gyötrelmeinek érzékeltetése. Mopsus kijelenti: aki Meroe finnyáskodását elviselte, az már mindent el tud viselni: a szélsőségesen hideg és szélsőségesen meleg éghajlatot, meg tudja inni a tengervizet, a mérgező növény méreganyaga nem hat rá, sőt még az oroszlánt is legyőzi. Ebben beleértendő Mopsus dicsekvése is: ő elviselte Meroe kegyetlenkedését, tehát ő olyan erős, hogy mindent kibír. Lycidas általánosítása figyelmeztetés mindazok számára, akik arra vetemednek, hogy fiúk kegyeit keresik. Hiába erősítik meg a szívüket, csak akkor számíthatnak sikerre, majd valamikor a bizonytalan jövőben, ha egy isten meghallgatja a könyörgésüket.

Az utolsó két versszakban Mopsus is, Lycidas is megvallja, hogy még varázslóhoz is fordultak — mindketten ugyanazt a Mycaet, a faluban lakó Amyntas anyját keresték fel —, csakhogy megszabaduljanak szenvedésüktől. Érdekes módon egyikük sem azt kérte a varázslótól, hogy varázsolja oda szerelmük tárgyát, hanem mindketten tisztító mágia segítségével szeretnék volna elmúlasztani a szerelmüket. Az igazi szenvedéllyel szemben a mágia hatástalan. Az egyedüli orvosság a dal.

7. A költő egyéni teljesítménye¹⁵ nemcsak abban nyilvánulhat meg, hogy a műfaji követelmények is eleget téve változtatás nélkül vagy változtatással építi-e be a művébe az elemeket és hogyan rakja össze őket, hanem abban is, milyen költői világot hoz létre az összerakott elemekből, másképpen fogalmazva, abban, hogy milyen a művében ábrázolt világ.¹⁶

Amikor Nemesianus eklogákat, vagyis bukolikus költeményeket ír, olyan műfaji hagyományhoz kapcsolódik, amely úgy tér el a korábbi költői hagyománytól, hogy közben arra hivatkozik.¹⁷

Nemesianus négy bukolikus költeményében olyan bukolikus világot ábrázol, amelynek

15 WLOSOK A., Originalität, Kreativität und Epigonentum in der spätrömischen Literatur, in: Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques 2, hrsg. HARMATTA J., Budapest 1984, 251-265, itt 255.

16 A műben ábrázolt világot Lotman és Titzmann modellje alapján értelmezem. Vö. Лотман, Юрий: Структура художественного текста. Providence, Brown University 1971. (The Brown University Slavic Reprint Series 9); TITZMANN, MICHAEL: Strukturelle Textanalyse: Theorie und Praxis der Interpretation. München: Fink 1977.

17 Theokritos ironikus távolságtartásáról vö. EFFE, BERND: Die Destruktion der Tradition: Theokrits mythologische Gedichte. *RhM* 121 (1978), 48-77.

sajátosan egyéni vonásai az erőszak távoltartása, az ábrázolt világ emberi léptéke, és végül a költészet, a dal erejének, hatalmának ábrázolása.

Nemesianus bukolikus világában a pásztorok a theokritosi és a vergiliusi hagyománytól eltérően nem erőszakoskodnak, nem veszekednek egymással, és ebből az ábrázolt világból — a vergiliusi bukolikával ellentétben — ki van zárva minden olyan erőszakos cselekmény is, amelynek szenvedő alanyai a pásztorok vagy a többi szereplők lennének. Nemesianus bukolikus világa a hétköznapi, dolgozó kisember világa, egy kicsit talán távol van az istenek magasabb szférájától. Erre utal, hogy a III. eklogában Pan, a pásztoristen epiphániája van ábrázolva, aki ugyan a nagy Dionysos istenről énekel himnusz, de Dionysos életéből azokat a mozzanatok ragadja ki, amelyek a falusi emberekhez közel állnak: az isten születését, felnevelkedését és a szőlőtermesztés elterjesztését emeli ki. A szüret leírásában a költő a Satyrosokat munka közben, tehát emberi szerepben ábrázolja. A pásztor, a költő viszont képes felemelkedni egy isteni szférába, a költészet szférájába, saját művészete révén. Míg az első két eklogában Apollo uralja a pásztorok világát, és ennek megfelelő harmónia uralkodik, a harmadik ekloga világa már dionysosi világ, de ez is békés, erőszaktól mentes. A nyugodt, erőszakmentes élet eszménye jelenik meg Meliboeus siratójában is (az első eklogában). Ennek a békés, nyugodt, igazságos világnak a leírása azon a helyen található, ahol a bukolikus költészet hagyományai alapján az aranykor leírása kaphat helyet. Nemesianus nem egy elmúlt vagy egy ezután eljövendő kort ábrázol aranykorként, hanem egyszerűen dicséri az elhunyt költő, Meliboeus igazságosságát és az általa a pásztorok világában biztosított békés, nyugodt életet. A történelmi kor, jelen esetben Nemesianus saját korának értékelése, bírálata nélkül is benne van a műben. A fiatal pásztor, Thymoetas által dicsért igazságos viszonyok nem a mű jelenében, hanem (fiktív) múltjában álltak fenn. Hogy a fiktív jelenben mi a helyzet, azt nem mondja el a szereplő, de éppen ebből lehet arra következtetni, hogy talán nem egészen úgy állnak a dolgok, mint amikor Meliboeus tett igazságot a pásztorok között. A békés, nyugodt, igazságos világ Nemesianus bukolikus költészetében ábrázolt eszmény, pozitív érték, bár lehet, hogy olyan eszmény, amelyről csak álmodik a költő.

Ugyanilyen pozitív érték Nemesianus bukolikus világában maga a dal, a költészet. Az első eklogában a fiatal pásztor, Thymoetas, aki maga is tehetséges és ígéretes költő, egy olyan költőről mond dicsőítő éneket, aki arra tanított, hogy a költészet, a zene segítségével el lehet üzni a gondokat. Az a költő vagy aza az egyszerű pásztor, aki ezt tudja, különleges tudás birtokában van, amely a varázslók, a boszorkányok tudásánál értékesebbnek bizonyul. Gondoljunk csak arra, hogy Nemesianus IV. eklogájában a két pásztor, akit mágikus szertartással nem sikerült megszabadítani a szerelem kínjától, úgy próbálja enyhíteni a szenvedését, hogy édes panaszdalokat énekel, akárcsak a II. eklogában a két szerelmes pásztor. Meliboeus arra tanított, hogy a dal segít elűzni a gondokat (I, 58-59). A negyedik ekloga refrénjének tanúsága szerint valóban sikerül a dal segítségével elűzni a gondot (*leuant et carmina curas*). A költészet hatalma még a mágia erejénél is nagyobb.

KIÁLLÍTÁS

A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének állandó kiállítása

Az 1908-ban, két évvel a múzeum megnyitása után alapított Antik Gyűjtemény jelenleg a benne őrzött mintegy 5500 műtárggyal szám szerint a múzeum második legnagyobb gyűjteménye. Az 1934-es múzeumi törvény a Mediterráneum és a hozzá kapcsolódó területek ókori kultúráinak tárgyi emlékeit gyűjtési körébe utalta, Egyiptom és a Közelkelet anyagát azonban 1957 óta önálló gyűjtemény őrzi.

Az Antik Gyűjtemény állandó kiállítását rekonstrukciós munkák miatt kellett lebontani 1990-ben. Ennek utódként nyílt meg 1997. április 17-én az új kiállítás, melynek rendezője, csakúgy mint elődjéé, Szilágyi János György professzor.

A bemutatott mintegy ezer tárgy végigvezeti a látogatót a bronzkortól a későantik, keresztény művészetig. Az első két termet a görög művészetnek szentelték a rendezők. A harmadik teremben az archaikus Itália italicus, görög és etruszk emlékei találhatók. A két utolsó terem a korai és kései birodalom korából, számos provinciából származó műtárgyakat tartalmaz. A kiállítást lezáró két tárló a későantik és ókeresztény művészetből ad ízelítőt.

A kiállítás, bár szerkezete megfelel a kronológiai sorrendnek, elsősorban nem történeti bemutatás. Minden rendelkezésére álló eszközzel azokat a műveket emeli ki, amelyek művészeti szempontból a legérdekesebbek. Inkább a szépséget, mint a tárgyak régészeti-művészettörténeti különlegességét emeli ki.

Érdekes új koncepciója a kiállításnak, hogy az eredeti műkincsek mellett hagyományos hamisítványnak tartott tárgyakat is bemutat ezáltal inkább bizonyos típusú antik tárgyak modern másolatává nemesítve azokat. E tárgyak "másolat" voltát az eltérő színű magyarázó feliratok jelzik.

Kis táblákon emlékezzenek meg a kiállítás rendezői a gyűjtemény egykori és jelenlegi jótevőiről, donátorairól.

A megnyitón részt vett népes vendégsereg is mutatja: van társadalmi igény az európai kultúr örökség megismerésére. A nagyközönség öröndetesen lelkes reakciója mellett az ókortudomány művelőit is minden bizonnyal megnyugvással tölti el, hogy végre méltó bemutatást nyert az elsőszámú magyarországi Antik Gyűjtemény.

Bencze Ágnes

KONFERENCIA

ICANAS

Budapesten rendezték meg 1997. július 7-12 között az Ázsiai és Észak-Afrikai Kutatások 35. Nemzetközi Kongresszusát (35th International Congress of Asian and North African Studies - ICANAS). Ez a konferencia mindenképpen a magyar orientalisztika legnagyobb eseménye ebben az évben, de talán az évtizedben is. A 124 esztendeje létező kongresszust utoljára 1993-ban Hongkongban rendezték meg. A budapesti kongresszus előkészítésében a magyar orientalisták színe-java részt vett. A hivatalos rendező szervek az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Körösi Csoma Társaság voltak, együttműködve a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemmel és a Közép-Európai Egyetemmel.

Ókori történeti, filológiai tárgyú szekciója is volt a kongresszusnak bőven: a nyolc fő témakörön belül összesen 21 munkacsoportot szerveztek és ezek közül nyolc foglalkozott valamilyen ókori témával. Neves előadók jelezték részvételi szándékukat a világ minden tájáról. Sajnálatos, hogy a konferencia szervezői nem tervezik tanulmánykötet kiadását az előadások anyagából.

Az ókori Közel-Keletnek szentelt szekció első napja a szamaritánus szövegek, művészet és történelem jegyében telt, a többi napot az egyiptológia töltötte ki. A judaisztikai és hebraisztikai szekció mindössze két napon tartott ülést, nem úgy az iráni szekció, amelynek napjai tematikus beosztásúak voltak: a második nap az ó- és középipáni nyelvészet és vallás, a harmadik a nyelvészet és irodalom, a negyedik a történelem és vallástörténet, míg az ötödik nap a művészettörténet jegyében telt el. A szanszkritológiai szekció első napján a védikus tudomány köréből hangzottak el előadások, a második nap a filozófiáé volt. A harmadik nap délelőttjén és délutánján más-más szűkebb téma került terítékre két panel formájában: az újkori, XVIII-XX. századi szanszkrit bizonyos kérdéseivel foglalkozott az egyik, a szanszkrit irodalom erotikus elemeivel a másik, különös tekintettel Kálidászára. Külön szekciót kaptak az indiai és hindí kutatások. Ide sorolták a történeti, régészeti témákat is, így volt szó az Indus civilizációról csak úgy, mint régészeti, epigraphiai és vallástörténeti kérdésekről. Külön, igaz mindössze egy délutáni szekciót kapott a tamilológia és dravidológia. A konferencia mind az öt napján át tartott a buddhizmus kutatásával foglalkozó szekció munkája. A sinológiai szekció egyes napjai is ókori történeti, kultúrtörténeti, filozófiai kérdések megvitatásával teltek el.

A kongresszust a helyszíneken könyvkiállítás, Budapest néhány múzeumában, így az Iparművészeti és a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumban is művészeti kiállítás kísérte.

A számos magas színvonalú előadás között figyelemre méltó, hogy nálunk lényegesen rosszabb anyagi helyzetben lévő országokból is, így például Oroszországból egészen kitűnő és nagyszámú előadó érkezett. Lehet, hogy ők tudják, hogy milyen gazdagok a szegénységben?

Mi itt inkább csak reméljük, hogy ez a kongresszus is talán lökést, lendületet ad az orientalisztika, az ókori Kelet tanulmányozásának, hiszen már önmagában az, hogy e nagymúltú kongresszus rendezési jogát Magyarország kapta, elegendő bizonyíték a nemzetközi tudományos közösség nagyrabecsülésének kifejezésére.

Lőrincz Ádám

SZIGORÚAN TITKOS KIADVÁNYOK

E rovatban olyan ókori tárgyú - elsősorban egyetemi - kiadványokat kívánunk ismertetni, amelyek valamilyen oknál fogva észrevétlenek, vagy méltatlanul kevésbé ismertek maradtak a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. E kötetek tehát nem valamiféle cenzúra tiltása, hanem az információhiány miatt váltak "titkossá". Célunk az, hogy e könyvek terjesztését, adataik pontos közlésével, elősegítsük. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy megjelent szakmai kiadványaikról adjanak lapunkban tájékoztatást, akár önrecenzió, akár rövid tartalmi ismertetés keretében. Számítunk minden megjelent tanulmánykötet, monográfia, disszertáció, emlékkönyv és fordítás ismertetésére. Természetesen nemcsak az egyetemi kiadványokra hívjuk föl szívesen a figyelmet. Tekintettel a hazai, meglehetősen kaotikus könyvkiadói viszonyokra, és a könyvterjesztés gyengélkedéseire, előfordulhat, hogy hivatásos könyvkiadók kiadványai is elkerülik az érdeklődők figyelmét. Kérjük a szerzőket, fordítókat és szerkesztőket, használják ki a lapunk által nyújtott segítséget. Minden ókori tárgyú kiadványt térítésmentesen ismertetünk. Az ismertetések célja az információ közzététele, nem az értékelés. Kíváncsú lenne, ha a bemutatást írók azt is megadnák, hogy a megrendelők pontosan kihez fordulhatnak (kiadó, terjesztő, név, cím, telefonszám), és a kiadvány mennyibe kerül.

AGATHA I. Cicero öröksége. Hereditas Ciceroniana. Tanulmányok a szónok-politikus születésének 2100. évfordulója alkalmából. Szerk. Havas László. Debrecen, 1995. 304 old. ISBN 963 472 049 8

A kötet négy fejezetének 29 magyar nyelvű tanulmánya Cicero életéről, bölcséleti és szónoki műveiről, utóéletéről és iskolai tanításának problémáiról szól. A kötet tartalma:

Borzák István: Bevezetésül.

I. Cicero: az államférfi és a politikai bölcselő. Thomas Köves-Zulauf: A játékrontó Clodius - Cicero halálos ellensége. Henryk Kowalski: Cicero, augur és politikus. Szabó Árpád: Cicero és a "Somnium Scipionis." Havas László: Cicero és Róma alapításának hétszázadik évfordulója. Alberto Grilli: Cicero és egy alkotmány reménye. Marta Sordi: Cicero, Caesar és Gallia Togata. Hamza Gábor: A *ius naturale* fogalma a *Corpus Ciceronianum*-ban.

II. Cicero a szónok és szellemi háttere. Adamik Tamás: Cicero stíluselmélete. Achim Heinrichs: Stilizált valóság: Cicero *De Oratore* című művének a *persona sua* prologusa (1.1-5). Jürgen Leonhardt: A *deliberatio* elmélete és gyakorlata Cicerónál: levélváltás Atticussal a 49. évből. Hajdú István: Cicero Démostenés-képe. Tar Ibolya: A tartalom és forma egységének gondolata Cicerónál. Dominique Briquel: Cicero és az etruszkok. Michel Dubuisson: Cicero és a görög-latin kétnyelvűség. Tegye Imre: Cicero és a görög nyelv. Reimar Müller: A kultúra keletkezése és az antropológia elmélete Cicerónál. Maróth Miklós: Cicero *De finibus bonorum et malorum* című művének sztoikus könyvei. Szekeres Csilla: A *voluntas* fogalma Cicero *De fato*-jában. Gesztelyi Tamás: Cicero és szobrai. Bollók János: A *De consulatu suo* asztrológiai vonatkozásai. Kádár Zoltán: A *providentia* megnyilatkozásai az élő természetben a cicerói *De natura deorum* tükrében.

III. Cicero utóélete. Darab Ágnes: Cicero az idősebb Pliniusnál. Luigi Bessone: Róma "életkorai" Cicerótól Florusig. Kendeffy Gábor: Miért és mi ellen írta Ágoston a *Contra Academicos*-t? Guido Milanese: Cicero és Boëthius.

IV. Cicero a mai magyar iskolában. Szőke Ágnes: Hogyan tanítsuk Cicerót ma az iskolában? Révészné Bartók Gertrúd: M. Tullius Cicero és életműve. Koháry Uzonka: Művészeti szemléltetőanyag Cicero tanításához. Nagy Gábor: Versenyző diákok - tanári felkészítés.

A kötet a debreceni KLTE Latin Tanszékén kapható, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.

Németh György

AGATHA II. Bevezetés az ókortudományba I. A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei. Egyetemi jegyzet. Szerk. Havas László és Tegye Imre. Debrecen, 1996. 389 old. ISBN 963 472 138 9

A kötet négy fejezetben, 18 tanulmányban mutatja be az ókortudomány főbb területeit. A kötet tartalma:

Havas László: Bevezetés.

I. A disciplina története. Ritoók Zsigmond: Az ókortudomány fogalmának változásai.

II. A szöveg mint forrás. Adamik Tamás: A szöveg értelmezése. Havas László: A szövegkritika. Szádeczky-Kardoss Samu: Görög paleográfia. Madas Edit: Latin paleográfia az ókortól a XVI. századig. Németh György: A görög epigraphika. Fitz Jenő: Latin epigráfia. Németh György: Papyrológia. Sarbak Gábor: Bevezetés a latin kodikológiába. Grüll Tibor: Könyvtárak és könyvkiadás az ókorban. Kárpáti András: Antik zene.

III. A tárgy mint forrás. Visy Zsolt: A tárgy mint forrás. Visy Zsolt: Régészet. Nagy Árpád Miklós: Bevezetés a klasszika archaeológiába. Gesztelyi Tamás: A római művészet és társadalmi szerepe. Redő Ferenc: Éremtan. Gabler Dénes: Terra sigillata.

IV. Nyelvészet. Tegye Imre: Nyelvészeti bibliográfia.

Hozzáférhető Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyv- és Jegyzetboltjában, Sziget Könyvesbolt, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Kapható még az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Jegyzetboltjában, 1052 Budapest, Pesti Barnabás u. 1.

Lőrincz Ádám

Fuga Temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Szerkesztette Závodszy Géza. ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest, 1997. 360 old. ISBN 963 463 122 3

A kötet számos középkori és újkori történeti tanulmányon kívül két ókori tárgyú írást közöl:

Hegyi W. György: A Lükurgosz-legenda értelmezési lehetőségeihez. Szöveg és hagyomány. Szlávik Gábor: "Az emberi nem kedveltje és gyönyörűsége". A "jó császár" hivatalos és alattvalói képeinek autenticitása a principátus első évszázadában.

Németh György

Kínai-magyar könyvek sorozat. Szerkeszti Tőkei Ferenc. Budapest, Balassi Kiadó. ISSN 1218 6600

A sorozatban a klasszikus kínai irodalom legszebb, leglényegesebb alkotásai jelennek meg. A kötetek tartalmazzák mind az eredeti kínai szövegeket, mind azok magyar fordítását. Tőkei Ferenc minden kötetet alapos bevezetővel és bőséges filológiai-történeti jegyzetapparátussal látott el. Eddig megjelent kötetei:

Csü Jüan: Száműzetés

Szun-ce: A hadviselés törvényei

Tizenkilenc Régi Vers

Az Út és az Erény könyve

A tea és a bor vetélkedése

A Zenepalota verseiből

Lőrincz Ádám

Németh György: Hekatompodon. Studies in Greek Epigraphy. Debrecen, 1997. 85 old. és 4 tábla. ISBN 963 472 221 0

A kötet a szerző 10 tanulmányát közli angol, francia és német nyelven, melyeket 1987 és 1997 között készített a görög epigraphia tárgykörében. A gyűjtemény a Rómában, 1997. szeptember 18-24 között megrendezett XI. Nemzetközi Görög és Római Epigraphiai Kongresszus tiszteletére jelent meg. A tanulmánygyűjtemény a Hungarian Polis Studies sorozat első kötete. A kötet tartalma:

Introduction. Über die Datierung der Hekatompodon-Inschrift. Hekatompodon-Probleme. Μεθ' ὅνθον ἐγβαλὲν, Regulations concerning everyday life in a Greek temenos. Sur l'histoire du theta. Cutting Mistakes on the Hekatompodon Inscription IG I³ 4 A fr. a. Ostraka in Heidelberg. Was sieht ein Epigraphiker? Einige Bemerkungen zu IG I³ 1. IG II-III² 5222; 6217 und die athenische Reiterei nach dem Sturz der Dreißig Tyrannen, Theophilos, Philomousos, Ioukounda a Greek Family in the Roman Imperial Period (Isabel Canós i Villenával közösen).

Hozzáférhető Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékén, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.

Lőrincz Ádám

Szemelvények a római levélirodalomból. Auctores Latini XXIV. A szövegeket válogatta és gondozta, a jegyzeteket írta és összeállította Szekeres Csilla. Bevezető Havas László. Debrecen, 1995. 155 old. ISBN 963 472 0161

A Bevezető a római levélirodalom történetét és értékelését adja Cicerótól Sidonius Apollinarisig. A kötet összesen húsz latin nyelvű levelet tartalmaz bőséges, magyar nyelvű jegyzetekkel. Cicerót három, Senecát két (47; 90), ifj. Pliniust tizenkét, Hieronymust (ep. 39), Augustinust (ep. 19) és Sidonius Apollinarist (ep. 4, 22) egy-egy levél képviseli. A kötetet Appendix Critica zárja.

Hozzáférhető Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyv- és Jegyzetboltjában, Sziget Könyvesbolt, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.

Németh György

Velleius Paterculus: Róma története. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Hoffmann Zsuzsanna. Az előszót Maróti Egon írta. Szeged, JATEPress 1996. 106 old.

Hozzáférhető Szegeden, a József Attila Tudományegyetem Könyv- és Jegyzetboltjában.

Németh György

Bulletin of Ancient Studies

Vol. I. No. 1.

Editor-in-chief: György Németh

Editors: András Horváth and Ádám Lőrincz

The aim of this new periodical is to create a lively forum for all sorts of activities and communications in the field of ancient studies. This field is extremely broad: we look forward to communications from classical philologists, historians, linguists, archaeologists, orientalists and everyone else concerned with ancient studies in Hungary. We do not intend to be a scholarly periodical of a classical fashion, but rather an open forum and news bulletin of classical scholars and students in Hungary.

Contents of the present number:

LECTORI SALUTEM by György Németh..... 3

New Generation (Studies from the National Scientific Students' Conference)

K. Horváth, Zsolt: Strategies of self-assertion

in view of a family history (in Uruk) 4

Horváth, András: Vestigia Graecorum 8

Vit, Olivér: Slave of the cartwright (An essay on topoi) 14

Spät, Eszter: Presentation of a heretic bishop in the 5th century 21

Domány, Judit: The world of Nemesian's bucolic poetry..... 27

Exhibition

Bencze, Ágnes: Permanent exhibition of the Ancient Collection of the Museum of
Fine Arts..... 34

Conference

Lőrincz, Ádám: ICANAS 35

Top Secret Publications 36

T a r t a l o m

LECTORI SALUTEM.....	3
----------------------	---

Utánpótlás

K. Horváth Zsolt: Érvényesülési stratégiák egy családtörténet tükrében	4
Horváth András: Vestigia Graecorum	8
Vit Olivér: A kocsikészítő rabszolgája	14
Spät Eszter: Egy eretnek püspök ábrázolása az V. században.....	21
Domány Judit: Nemesianus bukolikus költeményeinek világa.....	27

Kiállítás

Bencze Ágnes: A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének állandó kiállítása	34
---	----

Konferencia

Lőrincz Ádám: ICANAS.....	35
---------------------------	----

Szigorúan titkos kiadványok.....	36
----------------------------------	----